

Zbigniew Landowski

Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego

ORCID 0000-0002-2747-2898

Orientaliści i orientalistyka w międzywojennym Wilnie (1920–1939)

Orientalists and Oriental Studies in Interwar Vilnius (1920–1939)

In interwar Poland, academic Oriental studies developed in three distinct centres, although the Orientalist community remained decentralized. In Vilnius, several scholars in this field were active and conducted both research and instruction of Oriental languages. Among them were Poles, Jews, Karaites and Tatars. Professionally, they were also diverse, including linguists, biblical scholars, Palestinologists, museologists, lecturers, and rabbis. Their academic pursuits encompassed religious studies, Semitic studies (with a focus on Hebrew), Ancient Eastern philology, Sanskrit, Ottoman Turkish studies, Turkish dialectology, Karaim studies, and ethnographic studies of the Polish Orient. In terms of education, they were involved in both school and university instruction, teaching Hebrew, Arabic, Turkish, and Karaim. Noteworthy figures among these scholars in Vilnius included: Antoni Cichoński, Zofia Dubińska, Aleksander Dubiński, Dawid Neiger, Paweł Nowicki, Jan Otrębski, Seraja Szapszał, Jakub Szynkiewicz, Franciszek Tyczkowski, Bolesław Wilanowski, Ali Ismaïl Woronowicz, Ananiasz Zajączkowski, and Włodzimierz Zajączkowski, along with Władysław Zimnicki. However, the research on Jewish, Tatar (Quranic) and Karaim education in Vilnius remains scant.

Beyond scholarly and pedagogical pursuits, Orientalist activities in Vilnius extended to numerous institutions, including the Jewish Library, the Karaim and Tatar Museum, and various associations (including the Polish Oriental Society). Moreover, the city served as a hub for many periodicals, such as "Myśl Karaimska," "Rocznik Tatarski," "Życie Tatarskie," as well as many Jewish magazines. Vilnius also hosted two Congresses of Polish Orientalists (in 1932 and 1937).

Keywords: history of Oriental studies in Vilnius (Second Polish Republic) 1921–1939, Vilnius, Oriental studies, Hebrew studies, Indology, Sanskrit, Turkology, Karaim studies,

didactics, Polish Oriental Society, Society of Friends of Science in Vilnius, Stefan Batory University, School of Political Sciences in Vilnius, Faculty of Theology of Stefan Batory University

Słowa kluczowe: historia orientalistyki w Wilnie (RP) 1921–1939, Wilno, orientalistyka, hebraistyka, indologia, sanskryt, turkologia, karaimoznawstwo, dydaktyka, Polskie Towarzystwo Orientalistyczne, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, Uniwersytet Stefana Batoryego, Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie, Wydział Teologiczny USB

„Miasto znad Wilii to wyjątkowy na mapie Europy tygiel kultur, wyznań, narodowości i języków”¹

Polacy, Litwini, Żydzi, Rosjanie, Białorusini, Ukraińcy, Niemcy, Tatarzy, Karaimi i Ormianie zamieszkujący Wilno od dawna byli aktywni intelektualnie – pierwszą drukarnię w mieście i na Litwie założono w 1522 r., Akademię Wileńską (późniejszy uniwersytet) w 1579 r. Począwszy od XVI w. w tym ośrodku nauczano i badano języki Orientu – najpierw hebrajski, później, syryjski, Chaldejski czy arabski (głównie w zakresie studiów religijnych)², a w okresie romantyzmu ta placówka stała się akademickim ośrodkiem orientalistycznym. Pod jej wpływem z Wileńszczyzny (po zamknięciu uczelni) wyszło w świat nauki o Wschodzie wielu notabli, w tym pierwszy polski profesor arabista – Józef Sękowski. Z Wileńszczyzny swoje korzenie wywodziło także wielu wybitnych orientalistów czasów późniejszych, do współczesności włącznie, np. egiptolog i hebraista rosyjski i radziecki Frank Kamieniecki (1880–1937), mongolista polski Władysław Kotwicz (1872–1944), arabista rosyjski i radziecki Ignatij Kraczkowski (1883–1951). „Odbudowa szkolnictwa polskiego w zaborze rosyjskim nastąpiła dopiero po jego zajęciu przez wojska niemieckie i austriackie, począwszy od listopada 1915 r.”³ W okresie niepodległości, w latach 1920–1939 sytuacja wileńskiego orientalistycznego środowiska naukowego była odmienna – nie działał tu żaden orientalistyczny ośrodek akademicki, bo wówczas „Ministerstwo [Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – przyp. Z.L.] poprzez ustawy określało programy studiów i liczbę obowiązkowych egzaminów. Wykłady nie były prowadzone według jednolitych programów szczegółowych”⁴.

Jednak dzięki wielonarodowemu charakterowi tutejszej ludności, a szczególnie roli Wilna jako skupiska ludów „Polskiego Orientu” – Żydów, Karaimów i Tatarów – na Wileńszczyźnie znajdowało się wiele ośrodków kulturalnych: placówek, organizacji, mediów i ludzi-institucji nierozzerwalnie związanych z ich językami, sztuką, tradycją, dorobkiem i dziedzictwem kulturowym, wówczas działających aktywnie. W tym okresie historii specyficzną cechą określającą geografie pochodzenia studentów wyższych uczelni była silna ich regionalizacja; dla przykładu w akademiach w Wilnie 82% studentów pochodziło z Wileńszczyzny⁵.

1 A. Niemojewska, *Wilno: Miasto wielu języków i kultur*, „Rzeczpospolita” 18.11.2017, www.rp.pl/autor/9871-agnieszka-niemojewska [dostęp 20.03.2023].

2 K. Stachowski, *Władysława Kotwicza niepublikowany rzut oka na losy orientalistyki w Polsce (1938)*, „LingVaria VII” 2012, nr 2 (14), s. 217.

3 K. Popiński, *System szkolnictwa wyższego w II Rzeczypospolitej i jego wpływ na funkcjonowanie uczelni polskich po 1945 roku*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2018, nr 1 (9), s. 26.

4 Ibidem, s. 30.

5 A. Bajerski, *Szkolnictwo wyższe międzywojennej Polski. Ujęcie geograficzne*, Poznań 2016, s. 134.

Wilno stało się ważnym centrum kultury żydowskiej w Europie i chociaż Żydzi wileńscy mówili w jidysz i właśnie w tym mieście od II połowy XIX w. kwitła literatura w tym języku (działał tu PEN Club dla piszących w jidysz), istniał Żydowski Instytut Naukowy (dziś instytut YIVO w Nowym Jorku), to język hebrajski był obecny nawet w szkolnictwie: powstała w 1902 r. w Wilnie Syjonistyczna Partia Ortodoksów „Histadrut Mizrachi” za jedyny język żydowski uważała hebrajski, nie jidysz. Podporządkowana jej organizacja oświatowa „Waad Hameuchad Tachkemoni” w województwie wileńskim posiadała 10 szkół powszechnych (z czego osiem w Wilnie) oraz gimnazjum hebrajskie „Tuszja” w Wilnie. Także Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe „Tarbut” szerzyło narodową kulturę i oświatę w języku hebrajskim i w Wilnie posiadało trzy szkoły średnie oraz cztery szkoły powszechne. W języku hebrajskim prowadziło zajęcia wileńskie Seminarium Nauczycielskie im. dr. Konsztam⁶. Na prowincji działało 18 szkół powszechnych⁷. W mieście władze partycypowały w finansowaniu szkolnictwa żydowskiego: w roku szkolnym 1936/1937 dla 11 żydowskich powszechnych szkół prywatnych liczących w sumie 3199 uczniów miasto przeznaczyło subwencję ponad 86 tys. zł⁸. W Wilnie ulokowanych było ponad sto synagog i domów modlitwy⁹.

Wilno i Troki to drugie po Krymie skupisko Karaimów, a także centrum Tatarów polskoliteńskich. Oddział Wileński Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej wydawał miesięcznik „Życie Tatarskie”. W Wilnie ukazywał się również periodyk naukowy „Rocznik Tatarski”. W 1923 r. według danych Delegatury Rządu szacunkowa liczba wyznawców islamu na ziemi wileńskiej wynosiła od 1,3 do 1,5 tys. osób. W samym Wilnie mieszkało ich ok. 300¹⁰. Według muftiatu w 1935 r. było ich 2,2 tys.¹¹ Wileńska inteligencja tatarska była wyjątkowo aktywna, wydawano tu szereg pism, oprócz już wspomnianych, np. „Przegląd Islamski”. W 1929 r. powstało w Zaułku Świętomichałskim Tatarskie Muzeum Narodowe¹². Wilno skupiało też inteligencję karaimską; wydawano tu od 1924 r. „Myśl Karaimską” w języku polskim (do 1939 r. ukazało się 12 tomów)¹³. Inicjatorem i redaktorem periodyku był Ananiasz Zajązkowski. W 1938 r. otwarło swe podwoje Karaimskie Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Trokach¹⁴.

W szkołach koranicznych nauczano arabskiego, a

uczniami w karaimskiej szkole, gdzie nauczano religii wraz z podstawami liturgii oraz języka hebrajskiego w mowie i piśmie byli wyłącznie chłopcy. Dziewczęta – córki lepiej sytuowanych i wykształconych ojców – mogły się, co najwyżej uczyć w domu i to w ograniczonym zakresie – z hebrajszczyzny z reguły poznawały jedynie pismo¹⁵.

6 J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2011, s. 543.

7 A. Kakareko, *Wincuki, Szmule, Antony, Hassany... i insze wilniuki: wileńska mozaika narodowościowa w okresie międzywojennym*, archiwum2000.tripod.com/486/kakare.html [dostęp 16.01.2023].

8 J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie*, s. 543.

9 *Historia społeczności*, sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/1044-wilno/99-historia-spolecznosci/138238-historia-spolecznosci [dostęp 12.03.2023].

10 J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie*, s. 469.

11 Ibidem, s. 651.

12 Ibidem, s. 653.

13 A. Kakareko, *Wincuki, Szmule, Antony, Hassany*.

14 J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie*, s. 657.

15 A. Sulimowicz, *Działalność społeczna i edukacyjna Kola Pań Karaimskich w Haliczu*, „Almanach Karaimski” 2015, nr 4, s. 80.

Trzeba jednak dodać, że zarówno dziewczęta, jak i chłopcy znali karaimski – lokalny dialekt. Młodzież karaimska uczęszczała do szkoły polskiej, uzupełniając edukację zajęciami popołudniowymi w szkole karaimskiej¹⁶. Nie tylko starsze pokolenia Karaimów i Tatarów oprócz swoich naturalnych języków i języków swoich religii z reguły znali polski i rosyjski, często jidysz czy hebrajski, białoruski, litewski albo ukraiński – oczywiście w podstawowym, komunikacyjnym zakresie. Wilno było dosłownie wielojęzycznym miastem. Kiedy prof. Tadeusz Kowalski żalił się na brak kadr orientalistycznych dla polskiej dyplomacji, gospodarki i nauki: „wielką przeszkodą w rozwinięciu szerszej i skuteczniejszej działalności był i jest jeszcze brak Polaków znających języki wschodnie”¹⁷, miał chyba na myśli tylko mieszkańców centralnej Polski.

Na Uniwersytecie Stefana Batorego (USB, 1919–1939) nie było katedry filologii języków wschodnich, lecz nauczano tu języków orientalnych i działało tu kilku orientalistów. Jednak rzeczywiście „orientalistyka” w Wilnie żyła obok tej uczelni, przede wszystkim poza „światem akademickim – dzięki «rodzimeму Orientowi»”¹⁸. Oprócz miejscowych naukowców znaczący wpływ na rozwój nauk orientalnych na Wileńszczyźnie wywarł prof. dr Tadeusz Kowalski z Uniwersytetu Jagiellońskiego jako animator życia orientalistycznego w Wilnie i autor licznych prac turkologicznych i na tematy karaimskie¹⁹. Nie wiem, czy prof. Władysław Kotwicz można zaliczać do „miejscowych”, bo choć mieszkał pod Wilnem i w znacznym stopniu przyczynił się do intensyfikacji naukowego życia tego miasta w zakresie studiów nad Wschodem, to nie prowadził w nim żadnej działalności akademickiej związanej z zatrudnieniem w tamtejszych uczelniach. Wileńska „orientalistyka” w tym okresie rozwijała się dynamicznie „w oparciu o aktywny współudział obywateli z orientalnym rodowodem”²⁰, a te inicjatywy dotowało państwo, wspierając m.in. „czasopisma i akcje kulturalne Tatarów i Karaimów”²¹.

Aby nakreślić ramy niniejszego badania i usystematyzować informacje o życiu „orientalnym” Wilna, odwołam się do definicji samego pojęcia „orientalistyka”, przytaczając je w ujęciu Kowalskiego: „orientalistyka, tj. zespół nauk o kulturach Wschodu”²². Właśnie tak rozumianą traktuję jako podstawę terminologiczną w niniejszej pracy. Całość materiału, dla przejrzystości, ująłem w pięciu częściach: instytucje, zakres przedmiotowy, osoby, periodyki i wydarzenia. To ostatnie ogniwo jest tylko sygnałne, gdyż aspekty „orientalnych” imprez naukowo-kulturalnych Żydów, Karaimów i Tatarów zostały już wyczerpująco przedstawione w literaturze przedmiotu, a o pozostałych, obecnych w Wilnie kierunkach orientalistycznych, nie udało mi się odnaleźć w archiwach informacji. Sam temat „orientalistyki” w międzywojennym Wilnie został wielokrotnie poruszony w licznych publikacjach (m.in. pracach Jana Tyszkiewicza) częściowo wspomnianych w bibliografii, ale ograniczony był dotychczas – prawie wyłącznie – do aspektów turkologicznych (w tym tematyki karaimskiej).

16 J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie*, s. 658.

17 T. Kowalski, *Orientalistyka i życie*, Warszawa 1939, s. 9.

18 H. Kobeckaitė, *Karaimistyka jako nieodłączny element turkologii w Wilnie*, „Almanach Karaimski” 2014, nr 3, s. 68.

19 Ibidem, s. 69.

20 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy w czasie II wojny światowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2018, t. 63, nr 4, s. 73.

21 Ibidem.

22 T. Kowalski, *Orientalistyka i życie*, s. 5.

1. Instytucje i organizacje

Kiedy mowa o „orientalystyce”, dydaktyce języków orientalnych, badaniu i znajomości wschodnich kultur i religii, rzadko mowa jest o szkolnictwie „własnego Orientu”, a przecież stale kształciło ono liczne grupy adeptów, którzy co najmniej znali swoje języki narodowe (lub/i języki własnych religii). W Wilnie najliczniejszą rzeszę uczniów przyswajających sobie klasyczny język narodowy-orientalny bezsprzecznie stanowili wychowankowie szkół żydowskich. Najczęstszy był dwustopniowy model nauczania religijnego: chłopcy uczyli się w chederach (prywatnych lub tzw. Talmud-Tor, czyli szkołach finansowanych przez gminy żydowskie), a po ukończeniu trzynastego roku życia i konfirmacji (bar micwa) zdolniejsi uczniowie kontynuowali naukę w uczelniach talmudycznych (jesziwach)²³. W chederach uczyły się dzieci od czwartego do dwunastego roku życia; chłopcy musieli nauczyć się hebrajskiego i opanować pamięciowo fragmenty Tory. Dopiero na trzecim poziomie włączano bardziej intelektualną analizę Talmudu²⁴. W „zreformowanych” w latach dwudziestych chederach (tj. z programem nauki zaakceptowanym przez państwo) nauka trwała osiem lat²⁵ i znajdowały się pod opieką organizacji Chorew, powołanej w 1929 r. w Warszawie, i jej odpowiednika z centrum w Wilnie²⁶.

Część dzieci uczęszczała do szkół średnich ogólnokształcących z hebrajskim językiem nauczania. W Wilnie były to gimnazja prywatne: „Tarbut” (koedukacyjne) na ul. Zawalna 4 (wówczas Pylimo), „w budynku, w którym dziś znajduje się siedziba gminy żydowskiej”²⁷ i „Tuszja” (męskie) na ul. Szopena 6. Gimnazjum „Tarabut” rozpoczęło swoją działalność jako pierwsza świecka placówka z hebrajskim językiem wykładowym w roku szkolnym 1915/1916. Nosiło nazwę swojego założyciela, Józefa Epsztejna, ale po jego rychłej śmierci szkoła przeszła pod zarząd Stowarzyszenia „Tarbut”²⁸. Jego absolwentami byli m.in.: Ber Kowner (Meir Wilner, ur. w 1918 r. w Wilnie, zm. w 2003 r. w Izraelu; w 1938 r. emigrował do Palestyny, gdzie później zasłynął jako najdłużej żyjący sygnatariusz deklaracji ustanawiającej państwo Izrael w 1948 r.²⁹) i Icchak Cukierman (ur. 1915 r. w Wilnie, zm. w 1981 r. w Izraelu; jeden z przywódców powstania w getcie warszawskim, a także uczestnik Powstania Warszawskiego³⁰).

„Uczniowie szkół hebrajskich mieli obowiązek rozmawiać po hebrajsku między sobą. Jeśli nauczyciel złapał ich na ulicy mówiących w jidysz lub po polsku, musieli wpłacić coś na Keren Kajemet”³¹. Jeszcze wyższy poziom nauczania hebrajskiego zapewniały jeszi-

23 J. Cukras-Stelągowska, *Cheder i mełamed we wspomnieniach młodzieży żydowskiej okresu międzywojennego*, „Paedagogia Christiana” 2017, nr 2 (40), s. 188.

24 Ibidem, s. 189.

25 K. Zieliński, *Jaka szkoła? O oświacie i wychowaniu dzieci i młodzieży żydowskiej w Polsce międzywojennej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2019, t. 61, s. 196.

26 Ibidem, s. 196–197.

27 K. Szymaniak, *Nad przepaścią, o wileńskich uczennicach, szkołach, nauczycielach z Fanią Brancowską rozmawia Karolina Szymaniak*, w: „FAN-BU-LI DZIEWCZYNY” Dodatek do „Cwiszn. Pomiedzy. Żydowski kwartalnik o literaturze i sztuce”, s. 72, www.cwiszn.pl/files/files/fanbuli_70-72_fragmenty.pdf [dostęp 21.03.2023].

28 A. Pukszo, *Każdy kamień jest modlitwą, hymnem każda ściana...*, „Kurier Wileński” 28.02.2021, kurierwilenski.lt/2021/02/28/kazdy-kamien-jest-modlitwa-hymnem-kazda-sciana/ [dostęp 21.03.2023].

29 Ibidem.

30 Ibidem.

31 K. Szymaniak, *Nad przepaścią, o wileńskich uczennicach*. Keren Kajemet – Żydowski Fundusz Narodowy utworzony na Kongresie Syjonistycznym w 1901 r.; zajmował się gromadzeniem środków na finansowanie zakupu ziemi i osadnictwa w Izraelu.

wy, zwane także jeszybotami, dzielące się na małe (odpowiadające gimnazjum) i wielkie (kształcące rabinów, sędziów religijnych, mełamedów, kierowników szkół religijnych, talmudystów, chociaż oficjalnie nie posiadały statusu uczelni)³². W latach 1918–1939 najwięcej jesziw egzystowało w Polsce centralnej i na Wileńszczyźnie³³. W Wilnie latem 1924 r. proklamowano powołanie Ogólnego Zarządu wszystkich Jeszybotów litewskich pod nazwą „Waad Hajeszywot”³⁴. Wielu absolwentów takich szkół stawało się przywódcami duchowymi społeczności żydowskiej³⁵, a także naukowcami (głównie w dziedzinach humanistycznych). W Wilnie działały jesziwy małe, a po sąsiedzku, w województwie nowogródzkim, działała Wyższa Szkoła Rabinacka (Uczelnia Talmudyczna) im. Hofecchajna w Raduniu, w powiecie Lida, kształcąca m.in. przyszłych rabinów. Nie dotarłem do danych o wymaganiach dla kandydatów do tej uczelni, ale w renomowanej Wyższej szkole rabinackiej w Lublinie (Jesziwa/Jeszywas Chachmej – Uczelnia Mędrców), kandydaci zdający na studia musieli wyrecytować z pamięci 400 stron Talmudu. Studia trwały w niej cztery lata i językiem wykładowym był hebrajski³⁶. Lidzka jesziwa została założona w 1905 r., znacznie wcześniej niż szkoła lubelska, i miała nieco inne cele – „obowiązana była kształcić nie tylko rabinów i nauczycieli, ale też kupców, [...] od 1909 r. w ostatniej klasie zaczęto wykładać niektóre nauki handlowe”³⁷.

Program podzielono na sześć lat i zawarto w nim – oprócz Talmudu i żydowskiej gramatyki – wszystkie elementy programu gimnazjum. Zgodnie z tradycją studiowanie Tory pozostało głównym celem nauki. [...] Pierwsze cztery lata poświęcone były studiowaniu Talmudu i zgłębianiu komentarzy do niego, dwa kolejne – wyłącznie zaznajomieniu się z istniejącymi kodeksami religijnymi. Lidzka jesziwa szybko zyskała popularność³⁸.

Szacuje się, że szkoły z wykładowym hebrajskim obejmowały w II RP od 30 do 40% uczniów wszystkich prywatnych szkół żydowskich³⁹.

Trzeba podkreślić, że orientalistyka europejska, w tym i polska, swoje korzenie jako nauka ma w studiach biblijnych – hebraistycznych, i właśnie z grona hebraistów, w tym Żydów, wywodziło się wielu wybitnych naukowców, badaczy Wschodu (np. w okresie międzywojennym Mojżesz Schorr, semitolog, babilonista, rabin i polityk). W Wilnie okresu II RP ten nurt orientalistyki – badanie i nauczanie hebrajskiego – stał się przedmiotem akademickiej praktyki: oprócz szkół żydowskich różnych szczebli dydaktykę hebrajskiego prowadzono w szkołach Karaimów i w USB, najmniejszym uniwersytecie II RP⁴⁰.

32 K. Zieliński, *Jaka szkoła?*, s. 198.

33 Ibidem.

34 *Almanach Szkolnictwa Żydowskiego w Polsce. Trzeci Zeszyt Okazowy*, Warszawa 1937, s. 155.

35 M. Rusiniak-Karwat, *Od chederu po Wyższą Szkołę Rabiniczną. Żydowska edukacja religijna w Polsce (1945–1950)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2019, t. 61, s. 81–82.

36 *Jesziwa Chachmej – dawna elitarna szkoła rabinacka w Lublinie*, dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/jesziwa-chachmej-dawna-elitarna-szkola-rabinacka-w-lublinie [dostęp 21.03.2023].

37 L. Lauresz, *Żydzi w Lidzie*, pawet.net/library/history/bel_history/_books/lida/17/%C5%BCydzi_w_lidzie.html [dostęp 21.03.2023].

38 Ibidem.

39 K. Zieliński, *Jaka szkoła?*, s. 195.

40 A. Srebrakowski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, [w:] *Wrocław na litewskie milenium*, red. A. Srebrakowski, G. Strauchold, Wrocław 2010, s. 91.

Uczelnia ta była placówką, w której nauczano i badano języki i kultury orientalne, ale nie posiadała żadnej struktury organizacyjnej wyspecjalizowanej w takiej działalności. Aktywności te realizowano w ramach programów studiów i badań Wydziału Humanistycznego i Teologicznego. Wielka orientalistyczna tradycja tego Uniwersytetu, przerwana w 1832 r. jego likwidacją, nie zaginęła i nie ograniczyła się do tego, że dał on Józefa Sękowskiego – pierwszego profesora arabistę – Uniwersytetowi Petersburskiemu⁴¹, lecz kiedy w 1918 r. szykowano się do odtworzenia placówki, pojawiła się „właściwie ciągłość fizyczna między dawną a nową uczelnią”⁴²: w świeżo utworzonym wydziale teologicznym jego pierwszymi wykładowcami byli także profesorowie zlikwidowanej właśnie Akademii Duchownej w Petersburgu, a ta swego czasu powstała na bazie części kadry dawnego Uniwersytetu Wileńskiego. „Doszło, więc w tym wypadku do symbolicznej sztafety kadry nauczającej. Uczniowie uczniów dawnych profesorów z Wilna, którzy pracowali w Petersburgu, przybyli do Wilna, aby reaktywować wydział teologiczny uczelni”⁴³.

Wydział Teologiczny właściwie rozpoczął swoją działalność dopiero w roku akademickim 1921/1922⁴⁴, mając jako kadre tylko ks. prof. Bronisława Żongołłowicza, prof. Kazimierza Zimmermanna i zastępcę profesora ks. dr. Bolesława Wilanowskiego. Później dołączyli do nich orientaliści: ks. dr Paweł Nowicki z diecezji pelplińskiej (w 1923 r.) oraz ks. mgr Antoni Cichoński⁴⁵. Okazjonalnie poletko palestynologii w zastępstwie uprawiał na USB ks. dr Michał Sopoćko z Seminarium Duchownego⁴⁶, spowiednik siostry Faustyny Kowalskiej⁴⁷. Zatrudniony został jako zastępca profesora teologii pastoralnej⁴⁸ na Wydziale Teologicznym w 1928 r., gdzie prowadził wykłady zlecone z historii filozofii, ale od 1933 r. wykładał również palestynologię, której „podjął się z osobistych zainteresowań problematyką Ziemi Świętej, po swej pielgrzymce odbytej w to miejsce w 1934 r.”⁴⁹. Wyruszył na nią

z Konstancy do Ziemi Świętej na pokładzie statku MS Polonia, największego z trzech „klejnotów księżniczki Dagmary”, który od 1933 do 1938 r. obsługiwał Linie Palestyńską, a dowodził nim kapitan Mamert Stankiewicz – „Znaczy Kapitan”. Obecny na pokładzie transatlantyku był też Karol Olgierd Borchardt⁵⁰.

Z kolei na Wydziale Humanistycznym USB zajmowano się naukowo i dydaktycznie „starożytną indologią” (o czym więcej poniżej, w części dotyczącej prof. Jana Otrębskiego).

Literatura przedmiotu dotycząca międzywojennych dziejów Uniwersytetu w Wilnie jest bardzo bogata i obszerna, a ostatnio, w 2021 r. uzupełniła ją i usystematyzowała,

41 A. Zajączkowski, *Z dziejów orientalizmu polskiego*, [w:] *Szkice z dziejów orientalistyki*, t. 1, red. S. Strelcyn, Warszawa 1957, s. 99.

42 A. Srebrakowski, *Uniwersytet Stefana Batorego*, s. 86–87.

43 Ibidem.

44 T. Krahel, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. 1919 Wilno – Białystok 1948*, [w:] *Między Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie a Seminarium Duchownym w Białymstoku*, red. A. Proniewski, Białystok 2019, s. 13.

45 Ibidem, s. 14.

46 *Księga adresowa m. Wilna, 1936. Wileński kalendarz informacyjny*, Wilno 1936, s. 109.

47 M. Sopoćko, *Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia*, www.faustyna.pl/zmbm/ks-michal-sopocko/ [dostęp 19.03.2023].

48 Ibidem.

49 H. Cierieszko, *Działalność naukowa i dydaktyczna księdza Michała Sopoćki*, „*Studia Teologiczne*” 2008, nr 26, s. 15.

50 M. Ziolo, *Litery na piasku S – jak sieć*, wiesz.pl/2014/01/01/16014-litery-na-piasku-jak-siec/ [dostęp 22.02.2023].

w zakresie jednego z wydziałów, fundamentalna monografia Zbigniewa Opackiego *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*⁵¹.

Drugą wileńską instytucją akademicką, obok Uniwersytetu, która w zakresie swojego programu dydaktycznego podjęła nauczanie języka orientalnego, była Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. Instytut został powołany w 1930 r., a jego zadaniem było gromadzenie i opracowanie materiałów dotyczących Związku Radzieckiego, a także podejmowanie badań w zakresie historii, etnografii oraz językoznawstwa ziem, wchodzących w skład Litwy, Estonii, Łotwy, Białorusi i Ukrainy⁵². W marcu tegoż roku uruchomiona została przy Instytucie Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, przemianowana w 1933 r. na Szkołę Nauk Politycznych w Wilnie.

Instytut zainaugurował swoją działalność 23 lutego 1930 r.⁵³ Wówczas wśród jego członków byli m.in.: prof. dr Tadeusz Kowalski i prof. dr Jan Otrębski⁵⁴. W marcu tego samego roku rozpoczęły się wykłady w Wyższej Szkole Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej⁵⁵. Oprócz zajęć programowych dla słuchaczy Szkoły przygotowywano gościnne odczyty, w tym m.in. Tadeusza Kowalskiego *Rola narodów muzułmańskich w kulturze europejskiej* (pomiędzy marcem 1930 r. a czerwcem 1931 r.)⁵⁶. 14 listopada 1931 r. powiększono liczbę członków zwyczajnych Instytutu o m.in. Seraja Szapszała⁵⁷.

Program nauk Szkoły od 1932 r. zawierał obligatoryjnie naukę dwóch języków obcych – jednego słowiańskiego i jednego niesłowiańskiego. W tej drugiej kategorii proponowano także lektorat języka tureckiego⁵⁸. Prowadził go Szapszał⁵⁹. 17 października 1932 r. Szkoła została zaliczona do wyższych zakładów naukowych RP⁶⁰, jednak bez prawa nadawania stopni magisterskich⁶¹. W następnych latach na liście członków następowały zmiany, m.in. w roku akademickim 1938/1939 w skład Rady wchodził Szapszał oraz Wilanowski⁶².

Wymienione wyżej instytucje były wspierane w orientalistycznej aktywności naukowej przez dwie organizacje społeczne: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (TPN) i Polskie Towarzystwo Orientalistyczne (PTO). Ich rola była raczej inicjatorska, a samo miasto pełniło w tej działalności niejako bierną rolę: w przypadku PTO było siedzibą dwóch jego Zjazdów, a jeśli chodzi o TPN, to wśród jego członków byli naukowcy-orientaliści. PTO założył w 1922 r. urodzony pod Lidą Kotwicz, który został jego pierwszym prezesem. Funkcję tę pełnił (z krótką przerwą w 1936–1937) aż do 1944 r. Można by rzec, że Kotwicz został wilnianinem z wyboru, bo do gimnazjum uczęszczał właśnie w Wilnie i powrócił do niego w 1924 r., chociaż tylko jako częsty gość. Dopiero wybuch wojny unieruchomił go w Czar-

51 Z. Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, Gdańsk 2021.

52 G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*, Kraków 2005, s. 220–221.

53 *Rocznik Instytutu Naukowo-badawczego Europy Wschodniej*, 1933, t. 1, s. 1.

54 *Ibidem*.

55 *Ibidem*, s. 2.

56 *Ibidem*, s. 5.

57 *Ibidem*, s. 5.

58 *Ibidem*, s. 9–10.

59 *Ibidem*, s. XVIII.

60 Dz.U. Nr 92, poz. 791, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 października 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 listopada 1929 r. o zakładach naukowych i egzaminach szkolnych, wystarczających do osiągnięcia stanowiska urzędniczego w państwowej służbie cywilnej.

61 G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe*, s. 221.

62 H. Ilgiewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Almanach Historyczny” 2019, t. 21, s. 192.

nym Borze pod Wilnem, gdzie pozostał tam do śmierci. W samym Wilnie znalazł miejsce swego najdłuższego spoczynku, na Rossie. Założone przez niego Towarzystwo stanowiło płaszczyznę integracji polskich orientalistów. W latach 1931–1938 PTO zorganizowało siedem Zjazdów Orientalistów Polskich⁶³, z czego dwa odbyły się w Wilnie, o czym szerzej dalej. Wśród członków PTO z Wileńszczyzny wywodzili się lub tam mieszkali i działali: Szymon Firkowicz z Trok (od 1932 r.)⁶⁴, Franciszek Tyczkowski (od 1932 r.)⁶⁵, Jakub Szynkiewicz⁶⁶, Paweł Nowicki⁶⁷, Seraja Szapszał⁶⁸, M. Rudzińska-Arcimowicz (zatrudniona w Kownie)⁶⁹ i Władysław Zimnicki (od 1930 r.)⁷⁰.

TPN w Wilnie działało w latach 1906–1940, m.in. wydawało *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie* i – od 1923 r. – *Ateneum Wileńskie*. W ramach jego aktywności nie zajmowano się orientalistyką jako taką, lecz wśród jego członków było kilku orientalistów, rozumianych jako badacze filologii i kultur orientalnych. Ponieważ w 1929 r. TPN w Wilnie liczyło 29 członków honorowych, 5 członków korespondentów, 5 członków protektorów i 365 pozostałych (łącznie 404)⁷¹; było wpływową organizacją, a zakres jej oddziaływania, nawet biernego, jak to było w przypadku orientalistyki, był znaczący.

Od roku akademickiego 1923/1924 na Wydziale Humanistycznym USB nauczano filologii sanskryckiej. Prowadzenie tych zajęć rozpoczął ówczesny zastępca profesora dr Jan Otrębski⁷² i kontynuował je – w szerokim zakresie – aż po 1939 r. Od 1924 r. Otrębski kierował Seminarium językoznawstwa i filologii sanskryckiej (w strukturach Wydziału Humanistycznego)⁷³. Proces dydaktyczny rozpoczęto wprowadzeniem do sanskrytu i jego kultury poprzez czytanie tekstów sanskryckich (3 godziny tygodniowo) w latach 1926–1930⁷⁴. Kolejne cztery lata Otrębski wykladał gramatykę sanskrytu, przy czym najpierw łączył ją z interpretacją tekstów (1930/1931 r.)⁷⁵, następnie przez rok zajmował się nią tylko językoznawczo (1931/1932 r.)⁷⁶, a kolejne dwa lata (1932/1933⁷⁷ i 1933/1934⁷⁸) nauczał jej w oparciu o czytane teksty. Wszystkie wymienione zajęcia zajmowały po dwie godziny tygodniowo. Kolejne pięć lat Otrębski poświęcił na czytanie tekstów sanskryckich (1934/1935⁷⁹, 1937/1938⁸⁰ i 1938/1939⁸¹), studia nad *Rigwedą* (1935/1936⁸²) oraz –

63 H. Hoffmann, *Problematyka religioznawcza w badaniach polskich orientalistów w latach 1873–1939*, „Państwo i Społeczeństwo” 2003, t. 3, nr 2, s. 136.

64 „Rocznik Orientalistyczny” 1934, t. 10, s. 193–197.

65 Ibidem.

66 „Rocznik Orientalistyczny” 1929–1930, t. 7, s. 328–330.

67 Ibidem.

68 Ibidem.

69 Ibidem.

70 „Rocznik Orientalistyczny” 1934, t. 10, s. 193–197.

71 *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1928*, Wilno 1929, s. 8.

72 *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1923/24* [USB], Wilno 1923, s. 18.

73 *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1924/25, 1925/26 i 1926/27* [USB], Wilno 1927, s. 20.

74 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1926/27* [USB], Wilno 1926, s. 5; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1927/28* [USB], Wilno 1927, s. 5; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1928/29* [USB], Wilno 1928, s. 4; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1929/30* [USB], Wilno 1929, s. 4.

75 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1930/31* [USB], Wilno 1930, s. 4.

76 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1931/32* [USB], Wilno 1931, s. 5.

77 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1932/33* [USB], Wilno 1932, s. 5.

78 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1933/34* [USB], Wilno 1933, s. 5.

79 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1934/35* [USB], Wilno 1934, s. 5.

80 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1937/38* [USB], Wilno 1937, s. 8.

81 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1938/39* [USB], Wilno 1938, s. 9.

82 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1935/36* [USB], Wilno 1935, s. 7.

w roku akademickim 1936/1937⁸³ – na kurs czytania tekstów sanskryckich dla początkujących. Również te zajęcia zajmowały 2 godziny tygodniowo. Jak widać po programie studiów, nie ograniczano się jedynie do problematyki językoznawczej – lektura oryginalnych tekstów, a szczególnie *Rigwedy*, wymaga poznania kontekstu kulturowego w szerokim zakresie, m.in. krajoznawczym, religioznawczym i literaturoznawczym.

Na tym samym wydziale, w ramach kursów lektorskich przez dwa lata akademickie (1931/1932⁸⁴ i 1932/1933⁸⁵) dr Dawid Neiger, lektor, prowadził lektorat języka hebrajskiego (2 godziny tygodniowo). Z kolei na Wydziale Teologicznym dydaktykę języka hebrajskiego, też osadzoną w kontekście kulturoznawczym, prowadzono systematycznie od roku akademickiego 1925/1926⁸⁶ do 1937/1938⁸⁷; zajmował się tym Nowicki jako zastępca profesora. Ćwiczeniom poświęcano 2 godziny tygodniowo, uzupełniając je dodatkowymi zajęciami – m.in. w roku akademickim 1926/1927 lekturą wybranych tekstów hebrajskich (również 2 godziny tygodniowo)⁸⁸ oraz egzegezą Psalmów hebrajskich (w roku akademickim 1928/1929⁸⁹) z tym samym wykładowcą. Znajomość pełniejszego kontekstu kulturowego, historyczno-społecznego, w tym religioznawczego, zapewniały inne wykłady – palestynologia – prowadzone przez Cichońskiego, zajmujące tylko godzinę tygodniowo do 1933/1934⁹⁰, a później dwie (1934⁹¹–1939⁹²). Rozpoczęto je w roku akademickim 1928/1929⁹³, a zakończyły się w 1939 r.

W drugiej wyższej uczelni Wilna, Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, od 1932 r. prowadzono lektorat tureckiego (po 30 godzin w każdym semestrze). Zajęcia te prowadził Szapszał⁹⁴.

2. Osoby

Informacje biograficzne przedstawione tutaj są tylko symboliczne – mają za cel uzmysłowić czytelnikowi „orientalistyczną” obecność i działalność naukową kilkunastu badaczy w międzywojennym Wilnie i Wileńszczyźnie. Mają jedynie przybliżyć zakres ich dokonań w zakresie badań Wschodu i zasygnalizować przynależność wymienionych osób do społeczności „orientalistów”. Porządek ich prezentacji wynika z przybliżonej, konwencjonalnej chronologii: opiera się na szacunkowych datach rozpoczęcia działalności orientalistycznej na Wileńszczyźnie.

Bolesław Ignacy Wilanowski (1885–1954), prawnik i teolog (doktorat teologii uzyskał we Wrocławiu)⁹⁵, zdobył także wykształcenie filologiczne – orientalistyczne, studiował

83 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1936/37* [USB], Wilno 1936, s. 7.

84 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1931/32* [USB], s. 9.

85 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1932/33* [USB], s. 10.

86 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1925/26* [USB], Wilno 1925, s. 9.

87 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1937/38* [USB], s. 16.

88 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1926/27* [USB], s. 8.

89 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1928/29* [USB], s. 9.

90 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1933/34* [USB], s. 11.

91 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1934/35* [USB], s. 11.

92 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1938/39* [USB], s. 19.

93 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1928/29* [USB], s. 9.

94 *Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1935/36* [Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie], Wilno 1935, b.p.

95 A. Srebrakowski, *Uniwersytet Stefana Batorego*, s. 107.

w Petersburgu, Wrocławiu i Krakowie⁹⁶. Habilitował się na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w 1919 r. W latach 1919–1939 wykładał na USB, mianowany tam profesorem nadzwyczajnym w 1920 r., a profesorem zwyczajnym w 1927 r. Do ok. 1925 r. pisał na tematy biblijne i patrystyczne⁹⁷. W roku akademickim 1920/1921 prowadził na Wydziale Teologicznym w ramach *Historii porównawczej religii* wykład *Buddyzm* (2 godziny tygodniowo)⁹⁸, a przez następane trzy lata akademickie semestralny wykład *Palestynologia* (1 godzina tygodniowo)⁹⁹.

Był też sekretarzem Zarządu Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich (m.in. w roku akademickim 1919/1920)¹⁰⁰ oraz pełnił rolę redaktora i wydawcy „Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego”, ukazującego się w latach 1923–1926, a ostatnie trzy roczniki „Ate-neum Wileńskiego” współredagował¹⁰¹.

Ali Ismail Woronowicz (1902–1941), turkolog, arabista, urodził się w Lachowiczach (dziś w Białorusi), w latach 1917–1921 uczęszczał do Męskiego Gimnazjum w Symferopolu. W latach 1921–1923 studiował na Uniwersytecie Taurydzkim w Symferopolu. Od 1922 r. przebywał w Wilnie. W latach 1926–1932 studiował orientalistykę we Lwowie na Uniwersytecie Jana Kazimierza¹⁰², a następnie odbywał muzułmańskie studia teologiczne w Uniwersytecie Al-Azhar w Kairze¹⁰³ (1933–1936). W latach 1937–1939 mieszkał w Warszawie, gdzie pełnił obowiązki imama¹⁰⁴. Na listopad 1939 r. zaplanowano obronę jego doktoratu na Uniwersytecie Jagiellońskim (pod kierunkiem Kowalskiego) *Wyrazy pochodzenia arabskiego i tureckiego w języku polskim*¹⁰⁵. Wojna przerwała jego karierę naukową – 20 stycznia 1941 r. został aresztowany i wywieziony do Baranowicz¹⁰⁶, zginął najprawdopodobniej w czerwcu 1941 r.¹⁰⁷

Literatura poświęcona biografii i działalności tego badacza jest rozbudowana¹⁰⁸, jednak jego dorobek naukowy jest wąty – pomiędzy 1931 r. a 1940 r. opublikował dwa artykuły naukowe¹⁰⁹, w Kairze broszurę *Islam w Polsce* (w języku arabskim) i 50 artykułów

96 P. Sierżęga, *Z dziejów czasopiśmiennictwa okresu międzywojennego*. „Ateneum Wileńskie” 1923–1939, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, t. 23, z. 3 (59), s. 65.

97 J.R. Bar, *Prof. Bolesław Wilanowski (30 I 1885–4 X 1952)*, „Prawo Kanoniczne” 1979, t. 22, nr 1–2, s. 259.

98 *III Spis wykładów i skład uniwersytetu w roku akademickim 1920/21* [USB], Wilno 1920, s. 6; *Spis wykładów na III trymestr i skład uniwersytetu w roku akademickim 1922/23* [USB], Wilno 1922, s. 8; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1923/24* [USB], s. 9.

99 Ibidem.

100 *Rok 1, Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/20* [USB], Wilno 1919, s. 19.

101 P. Sierżęga, *Z dziejów czasopiśmiennictwa*, s. 65.

102 A. Miśkiewicz, *O prawdziwy wizerunek Tatarów w Polsce*, „NURT SVD” 2017, nr 2, s. 603.

103 Idem, *Mniejszość tatarska w Polsce w latach 1918–1939*, „Przegląd Historyczny” 1986, nr 77, z. 2, s. 255.

104 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy*, s. 77–78.

105 Ibidem, s. 78.

106 Ibidem, s. 77–78.

107 Ibidem, s. 78.

108 Idem, *Imam Ali Ismail Woronowicz w Warszawie i Klecku: 1937–1941*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1995, t. 3, s. 7–15; M. Dziekan, *A Contribution to the Intellectual History of Polish-Lithuanian Tatars – Ali Ismail Woronowicz (1902–1941) and His Work*, „Asian and African Studies” 2022, t. 31, z. 1, s. 141–156; idem, *Polnische Orientalisten tatarischer Herkunft in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, „Rocznik Orientalistyczny” 2013, t. 66, z. 2, s. 5–13; Ali Woronowicz i Mustafa Aleksandrowicz w Egipcie. *Materiały źródłowe i publicystyka z lat 1934–1938*, red. G. Czerwiński, Białystok 2019.

109 A. Woronowicz, *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*, „Rocznik Tatarski” 1935, t. 2, s. 376–394; idem, *Szczątki językowe Tatarów litewskich*, „Rocznik Tatarski” 1935, t. 2, s. 351–367.

w czasopiśmie polskim i zagranicznym¹¹⁰. Jeden z jego artykułów w „Życiu Tatarskim” poruszał istotną dla orientalistyki i slawistyki kwestię:

Literatura religijna muślimów polskich posiada bardzo ciekawy szczegół, mianowicie transkrybowanie tekstu polskiego abecadłem arabskim, uzupełnionym znakami abecadła tiurckiego *p*, *cz*, *sagyr nun*, perskiego *ż* i stworzonymi po osiedleniu się na ziemiach polsko-litewskich *sad* z 3 kropkami u góry dla *c*, *ć* i *dal* z 3 kropkami u dołu dla *dz*, *dź*. Abecadło używane przez muślimów polskich do transkrybowania języka polskiego zawiera następujące 34 znaki: *elif* – *a*, *e*, *i*, *u*; *bau* – *b*; *pau* – *p*; *tau* – *t*; *thau* – *ś*; *dżym* – *ż* bardzo rzadko używany i to w wyrazach obcych, przyswojonych przez muślimów polskich, np. *dżamia* – meczet; *czym* – *cz*; *hau* bez kropki – *h*; *hau* z kropką – *ch*; *dal* – *d*; *zal* – *z*; *dal* z 3 kropkami u góry – *dz*, *dź*; *rau* – *r*; *zaj* – *z*; *rau* z 3 kropkami u góry – *ż*; *sin* – *s*; *szyn* – *sz*; *sad* – *s*; *dad* – *d*; *sad* z 3 kropkami u dołu – *c*, *ć*; *tau* – *t*; *zau* – *z*; *ajn* – *a*; *gajn* – *g*; *fau* – *f*; *gaf* – *k*; *kiaf* – *k*; *sagyr nun* – *ą*, *ę*; *lam* – *l*, *t*; *mim* – *m*; *nun* – *n* na początku, *ą*, *ę* w środku i końcu wyrazów; *waw* – *w*; *hau* – *h*; *jau* w dyftongach *aj*, *ej*, *yj*, *ij*, *oj*, *uj* oraz z *fathą*, *dammą* i *kesrą* dla sylab *ja*, *je*, *ju*, *o*, *ji*. Powyższe znaki stanowią t.zw. abecadło kitab, inaczej abecadło księgi religijnej muślimów polskich, zawierającej historię Proroków muzułmańskiego Starego Testamentu, t. j. łącznie z Prorokiem Jezusem, żywot Proroka Muhammeda, rytuał religijny z tłumaczeniem modlitw, opowieści hadithowe (sunne) i traktaty moralne. Pisownia muślimów polskich jest wzorowana na pisowni dżagatajskiej i daje możliwość dokładnego fonetycznego transkrybowania tekstu polskiego¹¹¹.

Warto zwrócić uwagę na orientalistyczną – w zakresie islamu – popularyzatorską działalność Woronowicza, którą mimo zamieszkiwania w Warszawie prowadził w Wilnie. W 1937 r.

W Wilnie odbyła się 6 grudnia audycja radiowa tatarska [...]: 1) Słowo wstępne. 2) Śpiewy religijne. 3) Śpiewy świeckie. W słowie wstępnym dano b. pobieżną charakterystykę stanowiska Tatarów na Litwie i w Polsce współczesnej. Śpiewy religijne wykonał p. Ali Woronowicz w następującym porządku: 1) Azan, t. j. wezwanie do modlitwy. 2) Recytacja Sury Otwarcia (I K. S.)¹¹² zasadniczej w liturgji muzułmańskiej, w treści swej zawiera wyznanie wiary Boga i prośbę skierowaną na drogę prawych. 3) Śpiew Koranu: wyjęty z (II S. K.)¹¹³ werset 285, zawierający wyznanie wiary muzułmańskiej i prośbę o łaskę Boską. 4) Tekbir, formuła ku chwale Boga śpiewana na święta doroczne i podczas nabożeństw uroczystych. 5) Formuła, śpiewana po nabożeństwie, nawołująca do modłów za duszę Proroka Muchammeda. Śpiewy świeckie obejmowały szereg melodj Tatarów nadwołżańskich i Kaukazu. Cały program trwał 30 minut¹¹⁴.

110 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy*, s. 77–78.

111 A.I. Woronowicz, *Język polski w transkrypcji arabskiej*, „Życie Tatarskie” 1937, nr 1, s. 13–14.

112 Tj. Pierwszej sury Koranu.

113 Tj. Drugiej sury Koranu.

114 *Z kraju*, „Życie Tatarskie” 1937, nr 1, s. 21.

Książd prof. dr hab. (współczesna forma tytułów) Paweł Nowicki (1888–1980), prałat papieski, biblista, orientalista i filolog biblijny¹¹⁵, urodził się w Wałczu na Pomorzu. Ukończył Seminarium Duchowne w Pelplinie. Został kapłanem w diecezji chełmińskiej. W latach 1912–1914 i 1915–1916 studiował we Fryburgu. Posiadał dwa doktoraty – z Fryburga (1916 r.) w zakresie semistyki i z Wilna z teologii (1928 r.). W latach 1917–1923 pracował jako nauczyciel w gimnazjum biskupim w Pelplinie. Habilitował się z filologii biblijnej na Uniwersytecie Warszawskim (1933 r.)¹¹⁶. Od 1924 r. był wykładowcą, a od 1934 r. profesorem nadzwyczajnym na Wydziale Teologicznym USB.

Jego działalność orientalistyczna w Wilnie dotyczyła zarówno aktywności uniwersyteckiej, naukowej i organizacyjnej w ramach PTO (wygłaszał referaty na Zjazdach, był sekretarzem obu wileńskich Zjazdów Orientalistów Polskich), jak i publikacyjnej. Przejawiał też znaczne zaangażowanie w wydarzeniach organizowanych przez TPN w Wilnie – wykłaszał wykłady publiczne (np. 18 lutego 1928 r. *Podstawy fonetyczne fleksji w językach zachodnio-semickich*¹¹⁷, 29 marca tego samego roku *Nowa próba ugrupowania języków semickich*¹¹⁸). Był członkiem obu TPN¹¹⁹ i PTO¹²⁰ i występował na ich posiedzeniach jako semitolog¹²¹. W okresie międzywojennym jego publikacje dotyczyły niemal wyłącznie zagadnień związanych z językiem hebrajskim¹²², którego nauczał w USB. Jego orientalistyczne zajęcia dydaktyczne na uczelni rozpoczęły się w 1924 r., kiedy jeszcze jako zastępca profesora nauczał języka hebrajskiego po 2 godziny tygodniowo¹²³. Trwały z krótkimi przerwami¹²⁴ co najmniej do 1938 r., z tym że wówczas prowadził już dwie grupy: jedna miała hebrajski 2 godziny tygodniowo, druga – 1 godzinę¹²⁵. Zajęcia dla dwóch grup rozpoczęły się w 1931 r. Przez pierwszy rok trwały dla każdej grupy przez dwie godziny tygodniowo¹²⁶. Dwukrotnie Nowicki poszerzał zajęcia dydaktyczne z hebrajskiego o: lekturę wybranych tekstów hebrajskich (2 godziny tygodniowo, 1926/1927)¹²⁷ i egzegezę Psalmów hebrajskich (1928/1929).¹²⁸ W latach 1923¹²⁹–1927¹³⁰ był zastępcą profesora katedry Pisma Św. Starego Testamentu, później przemianowanej na studium biblijne Starego Testamentu¹³¹.

Po wojnie, po repatriacji, w latach 1945–1948, prowadził zajęcia m.in. z archeologii biblijnej oraz języka hebrajskiego w Seminarium Duchownym w Białymstoku¹³².

115 J. Woźniak, *Polska syrologia*, „Vox Patrum” 1999, t. 36–37, nr 19, s. 217.

116 S. Hołodok, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Białymstoku (1945–1951)*, „Studia Teologiczne” 1992, nr 10, s. 128.

117 *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, s. 9.

118 Ibidem, s. 7.

119 Ibidem, s. 33.

120 *Lista członków PTO*, „Rocznik Orientalistyczny” 1934, t. 10, s. 196.

121 Ibidem.

122 Np. P. Nowicki, *Stosunki graficzno-fonetyczne hebrajskich znaków samogłoskowych punktacji tyberiadzkiej*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 60–71.

123 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1924/25* [USB], Wilno 1924, s. 9.

124 Możliwe, że przerw nie było, a są tylko opuszczenia albo błędy w źródłach.

125 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1937/38* [USB], s. 16.

126 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1931/32* [USB], s. 11.

127 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1926/27* [USB], s. 8.

128 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1928/29* [USB], s. 9.

129 *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1923/24* [USB], s. 6.

130 *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1927/28 i 1928/29* [USB], Wilno 1928, s. 7.

131 *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1934/35* [USB], Wilno 1934, s. 10.

132 A. Proniewski, *Rola i znaczenie Wydziału Teologicznego USB w powstaniu Seminarium w Białymstoku*, [w:] *Między Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie a Seminarium Duchownym w Białymstoku*, red. A. Proniewski, Białymstok 2019, ss. 31.

Od 1948 r. był profesorem nauk biblijnych na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego¹³³, a po jego likwidacji w 1954 r. – w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie¹³⁴. Był poliglotą: wykładał aramejskim, syryjskim, arabskim, akadyjskim, łaćną, hebrajskim i greckim. Był autorem podręczników języków orientalnych¹³⁵, m.in. po wojnie przygotował i wydrukował w w Akademii Teologii Katolickiej skrypt *Język syryjski*, będący krótkim zarysem gramatyki klasycznego języka syryjskiego. Był też autorem dwóch recenzji publikacji dotyczących zagadnień języka syryjskiego¹³⁶. Jest pierwszym Polakiem, który napisał rozprawę naukową z zakresu syrologii – była to jego rozprawa doktorska,¹³⁷ napisana pod kierunkiem sławnego arabisty Hermanna Reckendorfa¹³⁸.

Jan Szczepan Otrębski (1889–1971) – polonista i indoeuropeista (sławista, lituanista, sanskrytolog). Studiował w jeszcze carskim Uniwersytecie Warszawskim, potem u niemieckich młodogramatyków, w tym u Karola Brugmanna, w Lipsku¹³⁹. Tam rozpoczął pracę nad doktoratem z sanskrytu, jednak badania przerwała wojna. W rezultacie dopiero w 1919 r.¹⁴⁰ obronił pracę doktorską *Przyczynki do gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich* w Uniwersytecie Jagiellońskim. Rok później został zastępcą profesora językoznawstwa indoeuropejskiego i filologii sanskryckiej na USB. W 1924 r.¹⁴¹ habilitował się w Uniwersytecie Jagiellońskim i został mianowany profesorem nadzwyczajnym. W 1930 r. został profesorem zwyczajnym. W latach 1931–1935 był dziekanem Wydziału Humanistycznego USB¹⁴². W 1945 r. repatriował się do Poznania. W 1947 r. na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza objął nowo utworzoną Katedrę Filologii Bałtyckiej. Na emeryturę przeszedł w 1960 r. Zmarł w 1971 r. w Poznaniu. Jego szczegółowy biogram kilkukrotnie opracowywano i publikowano, aktualny wariant znajduje się w pracy Opackiego¹⁴³.

Otrębskiego postrzegano już wcześniej także jako orientalistę: „Do tradycji orientalistyki Uniwersytetu Poznańskiego w powojennej rzeczywistości jako pierwszy nawiązał Jan Otrębski prowadząc w latach 1945–1949 wykłady i ćwiczenia z sanskrytu”¹⁴⁴.

Otrębski był jedną z osób najdłużej związanych z Uniwersytetem Wileńskim.¹⁴⁵ „Po osiedleniu się w Wilnie i podjęciu pracy dydaktycznej na USB, dominującym rysem w pracy naukowej Otrębskiego stało się zainteresowanie rodziną języków indoeuropejskich, łaćną i sanskrytem”¹⁴⁶. Jako indoeuropeista prowadził badania nad różnymi językami, m.in. interesowały go zagadnienia fonetyki historycznej staroindyjskiej¹⁴⁷, badał także he-

133 S. Hołodok, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego*, s. 129.

134 T. Krahel, *Książdz profesor Paweł Nowicki*, „W Służbie Miłosierdzia” 2009, nr 11, s. 14.

135 Idem, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego*, s. 21.

136 J. Woźniak, *Polska syrologia*, s. 217.

137 Ibidem, s. 216.

138 Ibidem, s. 217.

139 E. Smułkowa, *Uniwersytet Wileński i jego pracownicy w korespondencji polskich językoznawców Kazimierza Nitscha i Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej*, [w:] *Pod znakiem Orła i Pogoni: Polsko-litewskie związki naukowe i kulturowe w dziejach Uniwersytetu Wileńskiego*, red. I. Fedorowicz, M. Dawlewicz, K. Geben, Vilnius 2021, s. 410.

140 M. Gawrońska-Garstka, *Jan Szczepan Otrębski Życie i dzieło (1889–1971)*, Poznań 2014, s. 225.

141 Z. Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego*, s. 496.

142 E. Smułkowa, *Uniwersytet Wileński*, s. 410.

143 Z. Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego*, s. 496.

144 M. Gawrońska-Garstka, *Jan Szczepan Otrębski*, s. 365.

145 E. Smułkowa, *Uniwersytet Wileński*, s. 410.

146 M. Gawrońska-Garstka, *Jan Szczepan Otrębski*, s. 238.

147 J. Otrębski, *Le traitement des groupes du type ss en sanscrit*, „Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1932, t. 4, z. 2, s. 39–41.

tycki¹⁴⁸. Sanskryt, który zajmował szczególne miejsce w jego badaniach indoeuropeistycznych¹⁴⁹, był głównym przedmiotem jego dydaktyki, przy czym nie ograniczał się tylko do podejścia językoznawczego – oprócz kursów samej gramatyki (w 1931/1932 dwie godziny zajęć tygodniowo)¹⁵⁰ i *Elementarnego kursu sanskrytu* (jedna godzina tygodniowo)¹⁵¹ prowadzonych w latach 1923¹⁵²–1925 prowadził trzy rozszerzone jej cykle, sięgające do kontekstu kulturowego i literaturoznawczego sanskrytu: w roku akademickim 1930/1931 był to kurs gramatyki połączonej z interpretacją tekstów (dwie godziny tygodniowo)¹⁵³, w roku akademickim 1932/1933 połączony z czytaniem tekstów (dwie godziny tygodniowo)¹⁵⁴ i w następnym roku akademickim zajęcia z gramatyki oparte na czytaniu tekstów (dwie godziny tygodniowo)¹⁵⁵. Osiem lat dydaktyki sanskrytu poświęcił wszechstronnemu zapoznaniu studentów z jego kulturą, a nie tylko z jej aspektem lingwistycznym, prowadząc (w wymiarze dwóch godzin tygodniowo) kursy czytania tekstów sanskryckich (1925/1926¹⁵⁶–1929/1930¹⁵⁷ i 1934/1935¹⁵⁸ oraz w latach 1937/1938¹⁵⁹–1938/1939¹⁶⁰). W roku akademickim 1936/1937 jego kurs lektury sanskryckiej został adresowany do początkujących, również obejmował dwie godziny zajęć tygodniowo¹⁶¹. Z kolei w roku akademickim 1935/1936 Otrębski zaznajamiał słuchaczy z klasyczną pozycją z literatury staroindyjskiej – *Rigwedą* (zajęcia trwały dwie godziny tygodniowo).¹⁶² Od roku akademickiego 1923/1924 do 1937/1938¹⁶³ był kierownikiem (wówczas jako zastępca profesora) Seminarium językoznawstwa i filologii sanskryckiej¹⁶⁴.

Otrębski był aktywnym członkiem społeczności akademickiej Wilna: oprócz zatrudnienia w macierzystej uczelni znajdował się wśród władz Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i kierował tamtejszą sekcją filologiczną¹⁶⁵, a także – od 1928 r., kiedy został jego członkiem¹⁶⁶ – działał w TPN w Wilnie. Zakres jego zainteresowań naukowo-badawczych był szeroki, a jego wpływ na życie intelektualne Wilna (i nie tylko) był znaczący, chociaż postrzegany był jako osobowość kontrowersyjna. Niezaprzeczalnym pozostaje fakt, że to jego uczniowie stworzyli później orientalistykę jako pełnoprawny kierunek studiów i placówkę naukowo-badawczą w Poznaniu, na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza.

148 M. Gawrońska-Garstka, *Jan Szczepan Otrębski*, s. 224.

149 Ibidem, s. 251.

150 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1931/32* [USB], s. 5.

151 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1924/25* [USB], s. 5.

152 Z. Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego*, s. 365.

153 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1930/31* [USB], s. 4.

154 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1932/33* [USB], s. 5.

155 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1933/34* [USB], s. 5.

156 Z. Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego*, s. 365.

157 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1927/28*, Wilno 1927, s. 5 [USB]; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1928/29* [USB], s. 4; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1929/30* [USB], s. 4.

158 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1934/35* [USB], s. 5.

159 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1937/38* [USB], s. 8.

160 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1938/39* [USB], s. 9.

161 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1936/37* [USB], s. 7.

162 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1935/36* [USB], s. 7.

163 *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1937/38* [USB], Wilno 1937, s. 27.

164 *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1923/24* [USB], s. 18.

165 M. Kaczmarkowski, *Profesor Jan Szczepan Otrębski (1889–1971). Szkic biograficzny*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, t. 20, z. 4, s. 117–123.

166 *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, s. 33.

Ks. mgr Antoni Cichoński (1888–1975), urodzony w Białymstoku, odbył studia w Seminarium Duchownym w Wilnie i Akademii Duchownej w Petersburgu. Został zatrudniony w USB w 1924 r.¹⁶⁷ Od 1925 r. pełnił funkcję zastępcy profesora Wydziału Teologicznego¹⁶⁸. Nie był orientalistą-językoznawcą, lecz znawcą kultury, historii i religii bliskowschodnich, zajmował się też archeologią biblijną¹⁶⁹. Na USB wykladał palestynologię: przez pierwsze pięć lat akademickich (1928/1929¹⁷⁰–1933/1934¹⁷¹) poświęcano jej jedną godzinę zajęć tygodniowo, w ciągu następnych pięciu – dwie godziny tygodniowo (1934/1935¹⁷²–1938/1939¹⁷³). Kilka lat po wojnie, po pobycie w łagrach w Workucie i Incie repatriował się do Białegostoku¹⁷⁴. W polskiej literaturze orientalistycznej rzadko wspomina się o palestynologii jako przynależącej do tej grupy dziedzin badań Wschodu. Prawdopodobnie wynika to z nieścisłości tego pojęcia – często (np. w literaturze anglojęzycznej) zawęża się ją do archeologii biblijnej, a to tylko jedna z subdziedzin tej dyscypliny. Za jej „ojca” uznaje się Edwarda Robinsona (1794–1863), który prowadził badania w zakresie geografii biblijnej i archeologii biblijnej i za osiągnięcia tych zakresach uzyskał miano „założyciela nowoczesnej palestynologii”. O randze tej dziedziny wiedzy świadczy fakt, że po dzień dzisiejszy działają i rozwijają się palestynologiczne towarzystwa naukowe, m.in. w Rosji czy Niemczech. Deutscher Palästina-Verein (Niemieckie Towarzystwo Badań Palestyny) zostało założone 28 września 1877 r. przez asyriologa i egiptologa Carla Ferdinanda Zimmermanna z Bazylei, arameistę, arabistę i kurdologa Alberta Socina z Tybingi oraz hebraistę Emila Kautzschę z Bazylei, wielkie autorytety orientalistyczne Towarzystwo koncentruje się przede wszystkim na badaniach naukowych nad historią i kulturą Palestyny, a zwłaszcza nad historią biblijną¹⁷⁵.

Ananiasz Zajączkowski (1903–1970) wychowywał się w Wilnie, choć jego rodzina związana była z Trokami¹⁷⁶. Studiował orientalistykę (filologię Wschodu muzułmańskiego) na Uniwersytecie Jagiellońskim, później tamże uzyskał doktorat w 1929 r. (*Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraïmskim. Przyczynek do morfologii języków turreckich*)¹⁷⁷. Uzupełniał studia na uczelniach zagranicznych – w Berlinie, Stambule i Paryżu (1929–1931).

167 *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1924/25, 1925/26 i 1926/27* [USB], s. 8.

168 A. Proniewski, *Rola i znaczenie Wydziału Teologicznego USB*, s. 32.

169 Ibidem.

170 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1928/29* [USB], s. 9.

171 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1933/34* [USB], s. 11; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1929/30* [USB], s. 10; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1930/31* [USB], s. 10; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1931/32* [USB], s. 12.

172 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1934/35* [USB], s. 11.

173 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1938/39* [USB], s. 19.

174 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1935/36* [USB], s. 14; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1936/37* [USB], s. 15; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1937/38* [USB], s. 16; K. Węclawski, *Inauguracja jubileuszowego 75. roku akademickiego w AWSD w Białymstoku, 3.10.2020 r.*, archibial.pl/wiadomosci/2077-inauguracja-jubileuszowego-75-roku-akademickiego-w-awsd-w-bialymstoku/ [dostęp 21.02.2023].

175 *Deutscher Verein zur Erforschung Palästinas*, www.palaestina-verein.de/wp/wordpress/?page_id=1030&lang=en [dostęp 02.04.2023].

176 A. Sulimowicz, *Polscy turkolodzy Karaïmi. Od przedmiotu do podmiotu badań naukowych*, [w:] *Karaïmi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 121.

177 Ibidem, s. 122.

Dzięki inspiracji Kowalskiego¹⁷⁸ w 1925 r. A. Zajączkowski podjął studia turkologiczne¹⁷⁹ i stał się pierwszym Karaimem z Wilna zawodowo zajmującym się orientalistyką¹⁸⁰. Choć był profesorem na Uniwersytecie Warszawskim, członkiem Polskiej Akademii Umiejętności, to jako działacz karaimski był silnie powiązany z Wilnem, w tym i naukowo, współpracował m.in. z Szapszałem, eksplorował naukowo społeczność karaimską, jej dorobek, folklor, obyczaje i języki. Pierwsze prace na tym polu publikował będąc jeszcze studentem w „Myśli Karaimskiej”¹⁸¹. Jego dorobek naukowy obejmował prace z zakresu turkologii, arabistyki i iranistyki, a szczególnie z karaimistyki. Bibliografia jego prac liczy ponad 340 pozycji, literatura o nim jest bogata¹⁸² i prace nad jego życiem, działalnością i dorobkiem trwają nadal¹⁸³.

W 1935 r. został profesorem nadzwyczajnym i kierował Katedrą Turkologii Uniwersytetu Warszawskiego aż do swojej śmierci. Był członkiem PTO, później, po wojnie, także jego prezesem, założycielem, wydawcą i redaktorem „Przeglądu Orientalistycznego” oraz redaktorem naczelnym „Rocznika Orientalistycznego”.

A. Zajączkowski był naukowcem tej miary, że próba naszkicowania nawet jego wileńskiego dorobku i działalności przekracza możliwości tej pracy: od dzieciństwa do objęcia placówki orientalistycznej w Warszawie był silnie związany z ziemią wileńską i jej Karaimami, w Wilnie ukończył szkołę średnią, tu zrodziły się jego naukowe zainteresowania orientalistyczne i – jeszcze jako krakowski student – rozpoczął swoje pierwsze orientalistyczne studia: badanie „polskiego” Orientu na Litwie.

Ks. Franciszek Tyczkowski urodził się 10 października 1891 r. w Meriden w Stanach Zjednoczonych, w 1905 r. powrócił do Polski, na Suwalszczyznę. Święcenia kapłańskie otrzymał 25 lutego 1917 r. w Wilnie. W 1918 r. został skierowany na studia teologiczne do Warszawy, przerwane z powodu wojny, podczas której był kapłanem wojskowym. W 1921 r. wznowił studia na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie kontynuował naukę w Instytucie Biblijnym w Rzymie¹⁸⁴. W 1926 r. został asystentem na wydziale teologicznym USB: był znawcą Pisma świętego i języka asyryjskiego¹⁸⁵. Był członkiem PTO, znawcą Wschodu starożytnego¹⁸⁶, współautorem *Katalogu czasopism i wydawnictw ciągłych orientalistycznych znajdujących się w Polsce*, wydanego w 1933 r.¹⁸⁷ Słynął jako

178 T. Kowalski, *Język karaimski*, „Myśl Karaimska” 1926, z. 3, s. 6–7.

179 Szerzej zob: *Wywiad Ambasador RL w Turcji (1997–2004) doc. dr Haliny Kobeckaitė dla Rocznika Stowarzyszenia Naukowców Polaków na Litwie z p. Marią Emilią Zajączkowską-Lopatto*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2019, t. 19, s. 416.

180 H. Kobeckaitė, *Karaimistyka jako nieodłączny element*, s. 70.

181 *Wywiad Ambasador RL w Turcji (1997–2004)*, s. 418.

182 Zob. m.in.: M.E. Zajączkowska-Lopatto, *Ananiasz Zajączkowski – orientalista przede wszystkim*, „Almanach Karaimski” 2014, nr 3, s. 133–148; eadem, *Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Jego Eksceleencji Hadży Seraji Chana Szapszała*, „Almanach Karaimski” 2013, nr 2, s. 5–17; A. Ismayilova, *Ananiasz Zajączkowski w Azerbejdżanie*, „Almanach Karaimski” 2014, nr 3, s. 41–48; K. Słojkowska, *Materiały Ananiasza Zajączkowskiego (1903–1970) (III-215)*, archiwum.pan.pl/images/zasob/Inwentarze/III_-_215_Ananiasz_Zajczkowski.pdf [dostęp 25.08.2023]

183 Np. w 2013 r. ukazała się pozycja *Urzeczeni Orientem. Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego 1925–1948*, red. T. Majda, Warszawa 2013.

184 J. Lewicki, *Ze zbiorów ks. Tyczkowskiego*, „Tygodnik Wileńszczyzny”, www.tygodnik.lt/201547/wiesci8.html [dostęp 20.03.2023].

185 T. Krahel, *Uniknął katyńskiego losu – Ks. Franciszek Tyczkowski*, archibial.pl/czas/arch35/art/krahel.htm [dostęp 20.03.2023].

186 *Lista członków PTO*, „Rocznik Orientalistyczny” 1934, t. 10, s. 197.

187 M. Lewicki, L. Benda, K. Regamey, F. Tyczkowski, *Katalog czasopism i wydawnictw ciągłych orientalistycznych znajdujących się w Polsce*, Lwów 1933.

kolekcjoner – zbierał rękopisy, dokumenty, grafiki, ekslibrisy, obrazki, pocztówki, naczynia liturgiczne. Swoje zbiory zapoczątkował jeszcze podczas studiów w Warszawie. Są one przechowywane w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich oraz w kościele w Kamionce¹⁸⁸. Zmarł w 1982 r.¹⁸⁹ Pozostawił po sobie – wydane własnym sumptem – wspomnienia¹⁹⁰.

W Wilnie mieszkał jeszcze jeden „dyplomowany” orientalista – studia rozpoczął w Petersburgu i przerwał z powodu I wojny światowej, a ukończył na Uniwersytecie Berlińskim (w dziedzinie orientalistyki i filozofii, w latach 1919–1923)¹⁹¹. Później uzyskał tam stopień doktora i przez krótki czas zamieszkiwał w Berlinie. Mowa o Jakubie Szykiewiczu¹⁹². Urodził się 16 kwietnia 1884 r. w Lachowiczach. Po wybuchu I wojny światowej do 1917 r. służył na froncie. W latach 1918–1919 uczestniczył w ruchu narodowo-wyzwoleńczym Tatarów krymskich. W 1919 r. wrócił do Polski. Na Wszechpolskim Zjeździe Delegatów Gmin Muzułmańskich, zwołanym 29 grudnia 1925 r. w Wilnie, został wybrany muftim muzułmanów Rzeczypospolitej Polskiej. Szykiewicz wiele podróżował po Bliskim Wschodzie (Egipt, Hidżaz, Syria, Palestyna, Turcja). Znał dziesięć języków, w tym arabski, turecki i perski¹⁹³. Przetłumaczył na język polski wybrane sury Koranu i wydał je w 1935 r. Był członkiem Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego¹⁹⁴, jednak jego orientalistyczny dorobek naukowy był nieliczny¹⁹⁵ (sporadycznie zamieszczał swoje artykuły w „Roczniku Tatarskim”)¹⁹⁶. Koncentrował się na działalności religijnej i politycznej, stąd nie ma potrzeby przeznaczać tu więcej miejsca jego osobie. Literatura mu poświęcona jest dostatecznie rozbudowana¹⁹⁷, a wątek orientalistyki jest w niej podkreślany, chociaż trudno go określić, bo poza studiami i tytułem nie pozostał się żaden liczący jego wkład na tym polu – ani publicystyczny¹⁹⁸, ani organizacyjny (uczestniczył w zjazdach PTO, ale tylko w tych organizowanych w Wilnie)¹⁹⁹. W praktyce jego aktywność orientalistyczna w Polsce polegała na utrzymywaniu kontaktów ze środowiskiem orientalistów²⁰⁰. Właśnie z powodu nikłego dorobku naukowego nie został wykładowcą w Uniwersytecie Wileńskim²⁰¹. Podczas II wojny światowej mieszkał w Wilnie. Od 1944 do 1957 r. mieszkał

188 J. Lewicki, *Wystawa w Muzeum Dziedzictwa Kościelnego. Ze zbiorów ks. Tyczkowskiego*, „Tygodnik Wileńszczyzny”, tygodnik.lt/201551/wiesci8.html [dostęp 31.03.2023].

189 J. Lewicki, *Ze zbiorów ks. Tyczkowskiego*.

190 F. Tyczkowski, *Wspomnienia z pierwszej i drugiej wojny światowej w Polsce*, [New York 1972].

191 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy*, s. 86.

192 A. Jakubauskas, *Tatarzy polsko-litewscy w historii i kulturze: Szykiewicz Jakub*, [w:] S. Dumin, A. Jakubauskas, G. Sitdykow, *Tatarskie biografie. Tatarzy polsko-litewscy w historii i kulturze*, tł. i oprac. M. Czachorowski, Białystok 2012, s. 160–161.

193 50. *Rocznica śmierci Muftiego Jakuba Szykiewicza*, opr. A. Miśkiewicz, mizr.pl/50-rocznica-smierci-muftiego-jakuba-szykiewicza/ [dostęp 16.01.2023].

194 *Lista członków PTO*, „Rocznik Orientalistyczny” 1934, t. 10, s. 196.

195 J. Schinkewitsch, *Rabghūzīs Syntax*, Berlin 1926; idem, *Literatura religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie*, „Rocznik Tatarski” 1935, nr 2, s. 138–145; idem, *O kitabie*, „Rocznik Tatarski” 1932, nr 1, s. 188–194; idem, *Tłumaczenia słów i nazw orientalistycznych*, [w:] S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Wilno 1929, s. 457–473.

196 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy*, s. 86.

197 Zob. m.in. S. Gašiorowski, *Grand Mufti of the Polish Muslims Jakub Szykiewicz (1884-1966) and his Connections with the Karaites*, „Türkiyat Mecmuası/Journal of Turkology” 2021, nr 31, z. 2, s. 555–571.

198 Por. publikacje Grzegorza Czerwińskiego, m.in. G. Czerwiński, *O „Sprawozdaniach” Jakuba Szykiewicza, czyli mufti Drugiej Rzeczypospolitej jako pisarz*, [w:] Wiktor Choriew *in memoriam*, red. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Białystok 2013, s. 709–721.

199 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy*, s. 86.

200 50. *Rocznica śmierci Muftiego Jakuba Szykiewicza*.

201 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy*, s. 86.

w Kairze, potem w Stanach Zjednoczonych. Zmarł tam 1 listopada 1966 r.²⁰² Muftim polskim pozostał formalnie do końca życia²⁰³.

Hachan Hadży Seraja Szapszał, orientalista²⁰⁴, urodził się w 1873 r. w Bachczysaraju na Krymie, zmarł w 1961 r. w Wilnie²⁰⁵. Studiował orientalistykę (turecki, perski, hebrajski) na Uniwersytecie w Petersburgu w latach 1894–1899. Podczas studiów dwukrotnie wyjeżdżał do Turcji. Po ukończeniu studiów z dyplomem I-go stopnia²⁰⁶ został nauczycielem²⁰⁷. W latach 1900–1909 przebywał w Persji²⁰⁸. Po powrocie, od 1909 r. do 1918 r. pracował na Uniwersytecie w Petersburgu jako lektor języka tureckiego²⁰⁹. Równocześnie w 1910 r. został wykładowcą perskiego i azerskiego na kursach w Ministerstwie Spraw Zagranicznych²¹⁰. W 1911 r. został wiceprezesem Towarzystwa Orientalistów Rosyjskich²¹¹ i prezesem jego Sekcji I, Bliskiego Wschodu. Był członkiem różnych innych towarzystw naukowych, m.in. Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego i Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego. Od 1913 redagował dział Wschodu muzułmańskiego w naukowym periodyku „Wostocznyj sbornik”²¹². Podczas rewolucji mieszkał na Krymie, a w 1919 r. wyjechał do Turcji²¹³, gdzie mieszkał od stycznia 1920 r. do 1928 r., m.in. w Stambule i w Bursie²¹⁴.

W 1927 r. został wybrany hachanem trockim²¹⁵. Do Polski przybył 25 kwietnia 1928 r. Po uzyskaniu w sierpniu polskiego obywatelstwa²¹⁶ został członkiem PTO²¹⁷ oraz Polskiego Towarzystwa Historycznego²¹⁸, a w 1929 r. został współpracownikiem Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie²¹⁹. W tym samym roku opublikował swoją pierwszą polską pracę²²⁰: *Karaimi w służbie u chanów krymskich*²²¹. W 1930 r. Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie przyznał mu tytuł doktora nauk filologicznych. Od grudnia 1930 r. rozpoczął pracę jako lektor języka tureckiego w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie²²². Lektorat drugiego obowiązkowego języka (niesłowiańskiego) obejmował 120 godzin w czasie całego trzyletniego toku studiów²²³; w ramach tego lektoratu do wyboru był

202 A. Jakubauskas, *Tatarzy polsko-litewscy w historii i kulturze*, s. 160–161.

203 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy*, s. 87.

204 A. Sulimowicz, *Polscy turkolodzy Karaimi*, s. 128.

205 M. Pawelec, *Listy do Wilna. Seraja Szapszał jako korespondent Ananiasza Zajączkowskiego*, „Almanach Karaimski” 2013, nr 2, s. 20.

206 J. E. H. Seraja Bej Szapszał Hacham Karaimski Rzeczypospolitej Polskiej, „Myśl Karaimska” 1928, t. 1, z. 4–5, s. 5.

207 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 21.

208 J. Tyszkiewicz, *Turkolodzy polscy*, s. 84.

209 J. E. H. Seraja Bej Szapszał, s. 6.

210 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 23.

211 Dosl. Towarzystwa Wschodoznawczego.

212 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 22.

213 J. E. H. Seraja Bej Szapszał, s. 7.

214 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 24.

215 H. Kobeckaitė, *Karaimistyka jako nieodłączny element*, s. 70.

216 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 25.

217 *Lista członków PTO*, „Rocznik Orientalistyczny” 1934, t. 10, s. 196.

218 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 28.

219 Ibidem, s. 25.

220 Ibidem.

221 S. Szapszał, *Karaimi w służbie u chanów krymskich*, „Myśl Karaimska” 1929, t. 2, z. 2, s. 5–22.

222 Patrz m.in.: *Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, Wilno 1932*, s. 20; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, dane na rok 1933/34, Wilno 1934*, [s. 4]; *Spis wykładów i Grono Nauczające w roku akademickim 1935/36* [Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie], [s. 8].

223 *Spis wykładów i Grono Nauczające w roku akademickim 1935/36* [Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie], [s. 2, 3].

język turecki²²⁴. Po trzecim roku studiów słuchaczy obowiązywał także egzamin z języka lektoratu, na który uczęszczali²²⁵. Biorąc pod uwagę, że przez cały ten okres – od 1930 r. do 1938 r. włącznie – lektorat się odbywał, wśród absolwentów Szkoły Nauk Politycznych znalazła się całkiem liczna grupka (od kilkunastu do kilkudziesięciu) dyplomantów z niezłą znajomością tego języka. Jak twierdzi Halina Kobeckaitė, Szapszał w tym czasie „uczestniczył w konferencjach turkologicznych w Turcji, jak też zabierał tam swoich studentów”²²⁶. Szapszał opracował skrypt *Wypisy tureckie* (1931 r.) i słownik do *Wypisów* (1932 r.). Obie części skryptu zostały wydane drukiem łącznie. Ukazały się w Wilnie w 1932 r.²²⁷ W tym samym roku Szapszał został wybrany członkiem Rady Instytutu²²⁸, a 5 listopada 1932 r., został członkiem Sekcji Historii Sztuki wileńskiego TPN²²⁹.

Pierwszy polski zjazd orientalistyczny odbył się w Warszawie 24–25 maja 1931 r. W jego otwarciu brało udział 19 członków PTO, wśród nich Szapszał²³⁰. W drugim dniu zjazdu, podczas trzeciego posiedzenia, Kowalski odczytał referat Szapszała (ponieważ prelegent nie dotarł na czas), zatytułowany *Znaczenie opisu podróży Ewlija Czelebiego dla dziejów Chanatu Krymskiego*²³¹. W 1934 r. drukiem wyszła jego monografia *Wyobrażenia świętych muzulmańskich a wpływy ikonograficzne katolickie w Persji i stosunki persko-polskie za Zygmunta III*.

W tym samym roku, 18–22 sierpnia²³², Szapszał (jako prezes honorowy PTO) i A. Zajączkowski wzięli udział w II Kongresie Języka Tureckiego w Stambule²³³. Rok później Szapszał został wiceprezesem PTO, i to chyba dzięki jego zaangażowaniu dwa Zjazdy Orientalistów odbyły się właśnie w Wilnie: drugi w 1932 r. i szósty w 1937 r.²³⁴ Po otwarciu obrad drugiego Zjazdu (16–17 maja 1932 r.) Szapszał wystąpił z powitaniem gości w imieniu ludności karaimskiej i wygłosił odczyt *Znaczenie Wilna dla orientalistyki polskiej*²³⁵; słowa przedmówcy dopełnił Stefan Stasiak²³⁶. W 1935 r. opublikował *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego*²³⁷. W 1939 r. USB przyznał mu tytuł profesora nadzwyczajnego²³⁸.

Szapszał zainicjował utworzenie w Wilnie Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej (1932 r.)²³⁹, był też pomysłodawcą założenia w Trokach Muzeum Karaimskiego, którego budowę rozpoczęto w 1938 r.

W latach 1940–1941 przebywał na Wileńszczyźnie. Po 1945 r. nie udzielono mu zgody na repatriację do Polski i pozostał w Wilnie. Od czerwca 1947 r. zatrudniony był w Instytu-

224 Patrz: *Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*, s. 14; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej*, s. 9.

225 Ibidem, s. 11.

226 H. Kobeckaitė, *Karaimistyka jako nieodłączny element*, s. 70.

227 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 32.

228 Ibidem, s. 27.

229 Ibidem.

230 *Zjazdy Orientalistów Polskich Warszawa – Wilno (1931–32), Wilno 1934*, s. 7.

231 Ibidem, s. 13.

232 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 28.

233 H. Kobeckaitė, *Karaimistyka jako nieodłączny element*, s. 73.

234 Ibidem, s. 70–71.

235 *Zjazdy Orientalistów Polskich Warszawa – Wilno*, s. 21.

236 Ibidem, s. 22.

237 S. Šapša. *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego. Proben der Volksliteratur der Türken aus dem persischen Azerbaidžan*, Kraków 1935.

238 M. Pawelec, *Listy do Wilna*, s. 30.

239 Ibidem, s. 26–27.

cie Historii i Prawa Akademii Nauk Litewskiej SRR²⁴⁰. Po 1953 r. zapraszano go na seminaria i konferencje turkologiczne oraz na posiedzenia Prezydium Akademii Nauk w Moskwie²⁴¹. Był autorem licznych publikacji, w tym jako współautor. Literatura dotycząca zarówno biografii, jak i działalności Szapszała jest bogata i wielojęzyczna (m.in. w językach litewskim, rosyjskim i angielskim); po polsku jego postaci poświęcił wiele publikacji Mariusz Pawelec. Pisał w tym i o jego wkładzie w polską orientalistykę²⁴². Znaczna liczba artykułów o hachanie ukazała się na łamach pisma Karaimów polskich „Awazymyz”²⁴³. Z najnowszych publikacji warto zwrócić uwagę także na prace Krzysztofa Filipowa²⁴⁴ czy Tomasza Reslera²⁴⁵. W języku angielskim cały rozdział poświęcił mu Michaił Kizilow w swojej monografii *The Sons of Scripture*²⁴⁶.

Władysław Zimnicki (1897–1979), turkolog (specjalista od języka osmańsko-tureckiego i dyplomatyki tureckiej) mieszkał w Wilnie. Był aktywnym członkiem PTO (od 1930 r.)²⁴⁷, brał udział w Zjazdach Orientalistów Polskich (w drugim, w Wilnie, 16–17 maja 1932 r.²⁴⁸ i trzecim, w Krakowie, 5–7 czerwca 1933 r.²⁴⁹), ale nie zabierał głosu podczas obrad.

W celach badawczych w 1931 r. przebywał w Konstantynopolu: „Niniejszem stwierdzam, że p. Władysław Ziemnicki [sic!] [...] obecnie pracuje nad dyplomatyką turecką i tym celu [sic!] jeździł w r. 1931 do Konstantynopola”²⁵⁰. Jednak jego opublikowany dorobek badawczy z tego okresu jest nieliczny²⁵¹.

W 1945 r. współdziałał z tzw. komisją rewindykacyjną (w której skład wchodził dr Helena Hleb-Koszańska z Biblioteki USB, Janina Kapuścińska z Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (BPW), Aleksander Korbut i Józef Kojdecki – pracownicy muzealni, Helena Drége, związana z BPW i TPN) zorganizowaną we wrześniu tego roku i przeprowadzającą akcję rewindykacyjną na terenie Wilna, Wileńszczyzny i tzw. Litwy Kowieńskiej. Celem tej operacji było ratowanie dla Polski dorobku kulturalnego, mającego pozostać poza obszarem kraju na skutek zmiany granic po II wojnie światowej. Dotyczyło to m.in. zabytków, archiwów i bibliotek. W komisji działały osoby związane z Wydziałem Kultury utworzonym przez Rząd PKWN w 1944 r. przy Urzędzie Głównego Pełnomocnika do Spraw Ewakuacji w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Komisja realizowała swoją działalność w następstwie podpisania układu pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego, a Rządem Litewskiej Socjalistycznej Republiki Ra-

240 Ibidem, s. 31.

241 H. Kobeckaitė, *Karaimistyka jako nieodłączny element*, s. 75.

242 M. Pawelec, *Seraja Szapszał i jego wkład w polską orientalistykę*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 5–8.

243 Np. idem, *Niezapomniane spotkania*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 9–10; idem, *Polskie publikacje dotyczące biografii Seraja Szapszała*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 18–21; G. Fiedorow, *Zagadka Szapszała*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 10–13; A. Niekricz, *Mądrość i dobro świata*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 14–15.

244 K. Filipow, *Seraja Szapszał (1873–1961) Komandor Orderu Odrodzenia Polski*, „Ukrains’kij Numizmatičnij Šoričnik” 2018, nr 2, s. 150–158.

245 T. Resler, *Seraja Szapszał – hachan karaimski w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle dokumentów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, „Czasopismo prawno-historyczne” 2018, t. 70, z. 2, s. 383–400.

246 M. Kizilow, *Ḥakham (Ḥakhan) Seraja Szapszał (1873–1961) and His Role in Shaping of the Turkic Identity of the Polish-Lithuanian Karaite Community*, [w:] M. Kizilow, *The Sons of Scripture*, Warsaw, Berlin 2015, s. 216–292.

247 *Lista członków PTO*, „Rocznik Orientalistyczny” 1934, t. 10, s. 197.

248 *Zjazdy Orientalistów Polskich Warszawa – Wilno*, s. 19.

249 *Zjazdy Orientalistów Polskich, III – Kraków IV – Lwów (1933–1934)*, Wilno 1934, s. 5.

250 K. Stachowski, *Władysława Kotwicza niepublikowany rzut oka*, s. 210.

251 W. Zimnicki, *Jarłyk Maksud ben Selamet Girej chana z r. 1767*, „Rocznik Orientalistyczny” 1931–1932, t. 8, s. 168–174.

dzieckiej, dotyczącego ewakuacji obywateli polskich z terytorium Litewskiej SSR i ludności litewskiej z terytorium Polski²⁵².

Po wojnie Zimnicki znalazł zatrudnienie we Wrocławiu, na tamtejszej uczelni, najpierw jako lektor języka tureckiego. Później przeniósł się do Krakowa, gdzie na początku był starszym wykładowcą (od 1961 roku), a następnie zastępcą profesora i działał na orientalistyce Uniwersytetu Jagiellońskiego. Był specjalistą w zakresie paleografii, dyplomatyki osmańsko-tureckiej oraz starej literatury tureckiej²⁵³. Przez wiele lat pełnił funkcję opiekuna Koła Naukowego Studentów Orientalistyki²⁵⁴. Po wojnie dorobek jego badań nad literaturą turecką i paleografią osmańską oceniano jako pionierski²⁵⁵, chociaż w 1955 r. wnioszek o nadanie mu stanowiska docenta rozpatrzono negatywnie²⁵⁶.

Dosyć epizodyczną rolę odegrał w życiu USB lektor języka hebrajskiego, dr Dawid Neiger (Najger), gdyż jego praca trwała zaledwie trzy lata i nie była kontynuowana później przez jakiegokolwiek innego lektora: działał w ramach kursów lektorskich w latach akademickich 1930/1931²⁵⁷–1932/1933²⁵⁸. Zajęcia trwały dwie godziny tygodniowo. Neiger brał udział jako gość w 1932 r. Zjeździe Orientalistów Polskich w Wilnie i wziął udział w dyskusji dotyczącej referatu Józefa Miesesa *Spostrzeżenia semazjologiczne z dziedziny językoznawstwa hebrajskiego*²⁵⁹.

Udało mi się znaleźć tylko szcątkowe dane o nim, przy czym nie ma pewności, czy nie chodzi o przypadkową zbieżność danych osobowych. Według aneksu do wykazu maturzystów galicyjskich szkół średnich z 1920 r. Dawid Neiger ukończył II Gimnazjum w Tarnowie²⁶⁰, najprawdopodobniej ukończył studia na Uniwersytecie Jagiellońskim i tam się doktoryzował, później jego nazwisko pojawia się jako nauczyciela w tymże Gimnazjum: Neiger Dawid, wykształcenie wyższe, doktor filozofii, nauczał języka hebrajskiego i nauk judaistycznych²⁶¹. Później to samo nazwisko, z takimi samymi kwalifikacjami, pojawia się w danych z 1926 r. jako nauczyciela w Gimnazjum męskim Towarzystwa Żydowskich Szkół Wyższych w Częstochowie, powstałego w 1917 r.²⁶² Dokumenty wymieniają Dawida Neigera, doktora, urodzonego w 1901 r., jako nauczyciela religii, hebrajskiego i nauk judaistycznych²⁶³. Wydaje się, że niedługo potem przeniósł się do Wilna, bo informacje archi-

252 R. Olkowski, *Walka o tzw. rewindykację wileńskich dóbr kultury po II wojnie światowej*, „Muzealnictwo” 2017, nr 58, s. 198.

253 E. Siemienieć-Golaś, *Krakowska turkologia – historia, teraźniejszość i perspektywy*, Kraków 2011, s. 2.

254 K. Paraskiewicz, *Z historii orientalistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, [w:] *Języki i cywilizacje. Orientalistyka w Krakowie*, red. J. Świt, Kraków, Bielsko-Biała 2019, s. 15–34.

255 Ibidem.

256 Archiwum Akt Nowych [AAN], Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, sygn. 2/317/0/26.2/3891, 1955 r.

257 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1930/31* [USB], s. 8.

258 *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1931/32* [USB], s. 9; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1932/33* [USB], s. 10.

259 *Zjazdy Orientalistów Polskich Warszawa – Wilno*, s. 35.

260 T. Ochendusko, Marcin Świętoń, *Maturzyści małopolskich szkół średnich z 1920 roku. Przyczynek do dziejów szkolnictwa średniego w Polsce w dwudziestolecie międzywojennym*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2021, t. 9, s. 73.

261 A. Kowalińska, *Żydowskie szkolnictwo średnie w Częstochowie w latach 1918–1939*, „Pedagogika” 2014, nr 23, s. 460.

262 *Gimnazjum męskie Towarzystwa Żydowskich Szkół Wyższych w Częstochowie*, sztettl.org.pl/pl/miejscowosci-c/425-czestochowa/102-oswiata-i-kultura/194148-gimnazjum-meskie-towarzystwa-zydowskich-szkol-wyzszych-w-czestochowie [dostęp 19.03.2023].

263 *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych*, Warszawa, Lwów 1926, s. 292.

walne wspominają to nazwisko jako inicjatora powstania Hebrajskiego Studium Dramatycznego w Wilnie – awangardowego studium teatralnego, działającego tamże w latach 1927–1933. Był to teatr hebrajski. Z tej placówki rekrutował się m.in. Iwo Gall (po przeniesieniu się Galla do Łucka w 1930 r. przeniosło się tam Studium)²⁶⁴. Głównym inicjatorem przedsięwzięcia i późniejszym dyrektorem Studium był dr Dawid Neiger (Najger) – lektor języka hebrajskiego na USB. Informacje te są dosyć niejasne – można by je zinterpretować tak, że już w 1927 r. Neiger był lektorem na USB²⁶⁵. Jest to możliwe, bo uniwersyteckie *Spisy wykładów* mają różne luki, błędy i opuszczenia.

Włodzimierz Zajączkowski, turkolog, Karaim, urodził się w Wilnie w 1914 r. W 1933 r. ukończył Państwowe Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie i rozpoczął studia na orientalistyce Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po trzech latach, przed uzyskaniem tytułu magistra, został zatrudniony jako asystent w macierzystej katedrze²⁶⁶. W 1937 r. uzyskał magisterium po obronie pracy *Zapóżyczenia arabskie i perskie w języku zachodniokaraimskim*. Równoległe z orientalistyką studiował historię, którą ukończył w 1938 r.²⁶⁷ Już w 1936 r., będąc studentem, korespondował z Kowalskim i w swoich listach zwykł obszernie i szczegółowo opisywać obyczaje, m.in. okres świąt wielkanocnych, spędzony z rodziną w Trokach i Wilnie. „Wspominał o różnych charakterystycznych dla Karaimów wydarzeniach i zwyczajach, co z pewnością miało wartość informacyjną dla profesora interesującego się życiem karaimskim w okupowanej Wileńszczyźnie”²⁶⁸. Po studiach rozpoczął pracę nad doktoratem, ale wybuch wojny zmusił go do powrotu do domu rodzinnego w Wilnie, gdzie w roku szkolnym 1940/1941 pracował jako nauczyciel historii w jednej z wileńskich szkół średnich. Stale pogłębiał swoją wiedzę orientalistyczną, pozostawał w kontakcie z Szpasałem. W 1946 r. udało mu się wyjechać do Krakowa, gdzie podjął pracę w PAU²⁶⁹. Rozpoczął też badania nad Gaguzami; monografia im poświęcona stała się jego rozprawą doktorską i w 1949 r. uzyskał stopień doktora. Wówczas został starszym asystentem w Katedrze Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego, w 1953 r. – adiunktem, a w 1955 r. – docentem. Profesorem nadzwyczajnym został w 1969 r., profesorem zwyczajnym w 1980 r.²⁷⁰ Sfera jego zainteresowań naukowych dotyczyła turkologii i historii, szczególnie jednak dotyczyła dorobku orientalistów polskich (w tym i wileńskich)²⁷¹. W niniejszej pracy wspominam o W. Zajączkowskim, ponieważ jego korespondencja z Kowalskim, a także osobiste opowieści o życiu Karaimów polskich (codziennosc i dni świąteczne, obyczaje i obrzędy, literatura, piśmiennictwo i legendy, folklor) wspomogły pracę Kowalskiego dotyczącą zagadnień karaimskich dając mu kontekst kulturowy do badań.

Zofia Dubińska, stryjeczna siostra Aleksandra Dubińskiego, turkologa z Uniwersytetu Warszawskiego, urodziła się 15 stycznia 1915 r. w Trokach. Ukończyła Państwowe Żeńskie

264 R. Żebrowski, *Hebrajskie Studium Dramatyczne w Wilnie*, delet.jhi.pl/pl/psj/article/18578/%5B%5Blink.link%5D%5D [dostęp 22.02.2023].

265 J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie*, s. 540.

266 M.E. Zajączkowska-Lopatto, *Listy Włodzimierza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego (1936–1944)*, „Almanach Karaimski” 2018, nr 7, s. 182.

267 A. Sulimowicz, *Polscy turkolodzy Karaimi*, s. 135.

268 M.E. Zajączkowska-Lopatto, *Listy Włodzimierza Zajączkowskiego*, s. 182.

269 Ibidem, s. 183.

270 A. Sulimowicz, *Polscy turkolodzy Karaimi*, s. 136.

271 W. Zajączkowski, *Dorobek polskich uczonych w zakresie badań wschodu muzułmańskiego w I poł. XX wieku*, „Życie Nauki” 1949, nr 40–42, s. 446–452.

Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Wilnie w 1934 r. Potem podjęła pracę w banku w Wilnie, jednocześnie pomagając prowadzić sekretariat Szapszała. Zajmowała się również jego dokumentacją naukową. Od 1938 r. pełniła funkcję sekretarza Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej. Po wojnie rozpoczęła studia orientalistyczne na turkologii Uniwersytecie Warszawskim, które ukończyła w 1953 r. Następnie pracowała w świeżo powołanym Zakładzie Orientalistyki PAN w Warszawie²⁷², w dziale dokumentacji naukowej. Po likwidacji Zakładu Orientalistyki w 1969 r.²⁷³ została zatrudniona w Pracowni Zagadnień Społecznych i Kulturalnych Afryki Współczesnej²⁷⁴ Instytutu Socjologii PAN (dzisiejszy Instytut Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych PAN). Zmarła 6 lutego 2008 r. w domu emeryta PAN w Konstancinie, gdzie mieszkała od 1993 r. Podczas swojej aktywności zawodowej współpracowała przy redakcji *Słownika karaimsko-rosyjsko-polskiego* (Moskwa 1974)²⁷⁵.

Z Wileńszczyzny pochodził Aleksander Dubiński, turkolog i orientalista, urodzony 22 maja 1924 r. w Trokach, choć w okresie międzywojennym ze względu na młody wiek nie podjął aktywności naukowej. W latach 1930–1937 uczęszczał do polskiej Szkoły Powszecznej w Trokach przy Trockim Seminarium Nauczycielskim, a równolegle do szkoły karaimskiej, gdzie m.in. uczył się języka hebrajskiego i karaimskiego. W 1938 r. rozpoczął naukę w Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Wilnie, nie dane było mu jednak jej skończyć, gdyż w 1941 r. szkołę tę zamknięto²⁷⁶. Po wojnie ukończył orientalistykę warszawską w zakresie turkologii i w 1953 r. został pracownikiem naukowym Instytutu Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie pracował do przejścia na emeryturę. Zmarł 23 września 2002 r. w Warszawie. Badania naukowe prowadził zarówno w zakresie karaimoznawstwa, jak i językoznawstwa turkologicznego, także zajmował się kulturą Tatarów polskich.

3. Periodyki

Publikacyjna aktywność orientalistyczna Wileńszczyzny koncentrowała się wokół periodyków wydawanych przez tutejszy Orient: Tatarów i Karaimów. W Wilnie wydawano wiele książek i pism ze względu na niższe niż w Warszawie, Krakowie czy Lwowie koszty druku. Stąd niektóre „Roczniki Orientalistyczne”, streszczenia materiałów ze Zjazdów Orientalistów Polskich ukazywały się jako druki wileńskie, choć w istocie dotyczyły to tylko miejsca druku. Jednak bezsprzecznie Wilno i jego ziemie były kolebką czasopism tatarskich i karaimskich, które ewoluowały stopniowo w stronę periodyków naukowych. Szczególnie dotyczy to wychodzącej od 1924 r. do 1938 r. „Myśli Karaimskiej”. „Był to polskojęzyczny periodyk, w którym oprócz informacji, dotyczących życia Karaimów w Polsce i w innych krajach, zamieszczano także artykuły naukowe o tematyce orientalistycznej”, a część materiału publikowano także w języku karaimskim.²⁷⁷ „Myśl Karaimska” w latach

272 Utworzony został uchwałą Sekretariatu Naukowego Prezydium Polskiej Akademii Nauk nr 18/53 z dnia 7 listopada 1953 r.

273 Zlikwidowany został uchwałą Prezydium Polskiej Akademii Nauk nr 3/69 z dnia 18 lutego 1969 r.

274 Utworzona została przez Polską Akademię Nauk z dniem 1 listopada 1962 r.

275 A. Sulimowicz, *Polscy turkolodzy Karaimi*, s. 133.

276 Ibidem, s. 129.

277 G. Pełczyński, *Karaimi na Litwie. Kto wytwarza kybyny (kibiny)*, „Znad Wili” 2012, nr 3 (51), s. 82.

1928–1931 ukazywała się jako kwartalnik (nieregularnie)²⁷⁸, a później, od lat 1932–1934 po ostatni numer 1937/1938 roku, jako rocznik.²⁷⁹ W tym okresie czasopismo charakteryzowano jako czasopismo ludoznawcze²⁸⁰. Zamieszczała na swoich łamach różnorodne publikacje – poezje, prace historyczne, antropologiczne, lingwistyczne czy tłumaczenia. Warto zauważyć, że Kowalski zwrócił uwagę na szybki rozwój periodyku w stronę czasopisma o charakterze naukowym:

„Myśl Karaimska. Ilustrowane czasopismo naukowe, literackie, społeczne”. Wilno 1924–1929 (dotychczas wyszło siedem zeszytów). Z pośród żywiołów wschodnich, osiadłych zdawna na naszych ziemiach, wyróżnia się drobna garstka Karaimów zachowaniem własnego języka i dawnych tradycji, jak również wysokim stopniem uświadomienia wartości tych dóbr duchowych. Wyrazem tego uświadomienia jest wydawane w Wilnie od r. 1924 siłami karaimskimi czasopismo regionalne „Myśl Karaimska”. Pierwsze zeszyty przedstawiają się jeszcze dość słabo, jakkolwiek i one zawierają już cenne informacje o sprawach karaimskich i przynoszą ciekawe próby poezji w obu dialektach, trockim i łucko-halickim. Stopniowo jednak rozwija się czasopismo i doskonalą, tak, że dwa jego ostatnie zeszyty (tom II, zeszyt 1 i 2) przynoszą już chlubę redakcji. Tę korzystną zmianę należy przypisać w pierwszym rzędzie przybyciu do Polski obecnej głowy kościoła karaimskiego, p. Seraji Szapszała i ożywieniu przezeń całego życia karaimskiego. Artykuły pojawiające się obecnie mają już niewątpliwą wartość naukową²⁸¹.

Do 1931 r. redaktorem „Myśli” był Ananiasz Rojecki, następnie (od z. 3/4) A. Zajączkowski. W 1932 r. (z. 10 wydany jako rocznik 1932/1934) został się organem Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury Karaimskiej (utworzonego w tym samym roku)²⁸². Po wojnie Karaimski Związek Religijny w RP przekazał tytuł PTO i czasopismo przekształcono (głównie staraniem A. Zajączkowskiego) w „Przegląd Orientalistyczny”, który ukazuje się od 1949 r.²⁸³ Periodyk ten drukowany jest do dziś i na drodze stopniowej ewolucji stał się w pełni orientalistycznym czasopismem naukowym, w którym obecnie publikowane są prace w języku polskim i angielskim.

Druga z polskich orientalnych mniejszości narodowych wydała w ośrodku wileńskim, w 1932 r., pierwszy numer „Rocznika Tatarskiego”, będącego czasopismem Rady Centralnej Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej. Późniejsze zeszyty ukazywały się w innych miastach Polski²⁸⁴. Czasopismo nosiło podtytuł „Czasopismo naukowe, literackie i społeczne poświęcone historii, kulturze i życiu Tatarów w Polsce”. Redagował je Leon Kryczyński i z założenia zajmowało się Tatarami polskimi: ich szeroko pojętymi historią i kulturą, w tym islamem. Materiały dotyczyły heraldyki, etnografii czy językoznawstwa społeczności tatarskiej oraz kwestii politologicznych, odnoszących

278 G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe*, s. 221, 231.

279 Ibidem, s. 221, 224.

280 Ibidem, s. 221, 225.

281 T. Kowalski, *Sprawozdania*, „Rocznik Orientalistyczny” 1930, t. 7, s. 312.

282 G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe*, s. 221, 232.

283 Szczegółowo patrz: M.M. Dziekan, *Od „Myśli Karaimskiej” do „Przeglądu Orientalistycznego” (materiał jubileuszowy)*, „Przegląd Orientalistyczny” 1998, nr 1–2, s. 75–78.

284 G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe*, s. 221, 223.

się relacji pomiędzy Tatarami a Polską²⁸⁵. Kryczyński starał się zachęcić orientalistów do współpracy z czasopismem²⁸⁶.

W Wilnie rozwijało się „Ateneum Wileńskie”, stanowiące pomost publikacyjny pomiędzy środowiskiem akademickim USB a członkami TPN w Wilnie; głównym obszarem zainteresowań jego autorów była historia. W pewnym sensie było spadkobiercą kończącego swoje życie w 1921 r. organu TPN w Wilnie, „Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”. Periodyk ten z przerwami publikowano w latach 1908–1921 i zawierał głównie teksty dotyczące „archeologii, historii sztuki, historii, literatury, antropologii, ludoznawstwa oraz bibliografii”²⁸⁷. Poważnym wsparciem dla rozwoju „Ateneum Wileńskiego” była kadra akademicka USB²⁸⁸. Redakcja pisma zmieniała się kilkakrotnie, a samo czasopismo ukazywało się nieregularnie (bywało półrocznikiem, rocznikiem i dwurocznikiem). W sumie wydano 14 roczników. W latach 1931–1939 redagował je Bolesław Wilanowski (od 1937 r. wraz ze Stanisławem Zajączkowskim)²⁸⁹. Niektóre materiały dotyczące historii regionalnej dotyczyły też materii orientalistycznych, ale *sensu stricto* publikacjami orientalistycznymi nie były.

Jeszcze bardziej efemeryczny był żywot „Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego”, czasopisma powstałego z inicjatywy tegoż Wilanowskiego: rocznie pojawiała się od 1 do 3 jego zeszytów, a wydawane było w okresie pomiędzy 1923 w. a 1926 r. Periodyk dedykowany był tytułowej problematyce – apologetyce, patrologii, historii Kościoła, archeologii chrześcijańskiej, teologii prawosławnej, ale poruszał również zagadnienia z zakresu lingwistyki: filologii biblijnej, w tym historii gramatyki hebrajskiej²⁹⁰. Ujmując problem ogólnie, Stefan Rygiel w 1928 r. tak pisał:

Czasopisma naukowe opierają się, oczywiście, prawie wyłącznie na siłach i środkach Uniwersytetu Stefana Batorego i Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Okazuje się jednak, że Uniwersytet, jako ośrodek naukowy, dość nierównomiernie wpływa na rozwój miejscowych organów naukowych, [...]. Nieobecnością zaś świeci teologia (pozwoliła upaść swemu *Kwartalnikowi Teologicznemu Wileńskiemu*), filozofia i teoria sztuki z jej historią²⁹¹.

4. Wydarzenia

Kategoria wydarzeń orientalistycznych jest dosyć płynna i stosuje się ją właśnie po to, aby opisać takie sfery działalności, które nie mieszczą się w kanonicznych formatach osiągnięć naukowych. Jednocześnie nie zawiera obligatoryjnych parametrów, stąd jej wysoka umowność. Z pewnością należy za takie wyjątkowej wagi naukowe wydarzenia uznać otwarcie w badanym czasie na Wileńszczyźnie już wspomnianych dwóch muzeów: Karaïmskiego Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Trokach i Tatarskiego Muzeum Na-

285 Ibidem, s. 221, 230.

286 Ibidem, s. 221, 230–231.

287 P. Sierżęga, *Z dziejów czasopiśmiennictwa*, s. 61.

288 Ibidem, s. 62.

289 Ibidem, s. 63.

290 G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe*, s. 221, 233.

291 S. Rygiel, *Polskie czasopiśmiennictwo wileńskie w r. 1928*, Wilno 1928, s. 16.

rodowego w Wilnie, ukazywanie się publikacji i periodyków o charakterze naukowym i popularno-naukowym. Przede wszystkim jednak chciałbym zwrócić tu uwagę na dwa odbyte w Wilnie Zjazdy Orientalistów Polskich i towarzyszące im konferencje naukowe. Z siedmiu zorganizowanych przed wojną zjazdów, które odbywały się w miastach mieszczących akademickie ośrodki orientalistyczne (Warszawa i Kraków – dwukrotnie, raz we Lwowie) – jedynie Wilno pozbawione takiego oficjalnego centrum było gospodarzem tej imprezy, i to dwukrotnie. II Zjazd Orientalistów Polskich odbył się tam w 1932 r, a VI Zjazd – w 1937 r.²⁹² Oprócz samych zjazdów połączonych z konferencjami naukowymi odbywały się równoległe jeszcze inne wydarzenia orientalistyczne o wymiarze poznawczym i naukowym: drugiemu towarzyszyła „wystawa orjentalnych druków, rękopisów, map, rycin, tabliczek z pismem klinowym oraz wspaniałych atlasów ze zbiorów Lelewela”²⁹³, a po obradach uczestnicy zwiedzili Tatarskie Muzeum Narodowe w Wilnie, a ich część zwiedziła Troki, gdzie podejmowani byli gościnnie przez Karaimów²⁹⁴.

Pierwsze wydarzenie – II Zjazd – odbyło się w Wilnie w pewnej mierze jako przedsięwzięcie towarzyszące – organizatorzy pierwotnie planowali przeprowadzić je we Lwowie, gdyż chcieli je połączyć ze Zjazdem Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Kiedy jednak ten zaplanowano w Wilnie, zmieniono i miejsce zdarzenia orientalistycznego. Później, w ostatniej chwili, okazało się, że językoznawcy zrezygnowali z przeprowadzenia swego zjazdu w 1932 r.²⁹⁵ Otwarcia imprezy dokonał 16 maja Prezes PTO, Kotwicz, mówiąc:

Zbieramy się w Wilnie bezpośrednio po Warszawie, przed Krakowem i Lwowem... Niełatwo jednak przyszła nam decyzja, co do wyboru miejsca. Obawialiśmy się, że spadniemy zbyt wielkim ciężarem na nieliczną gromadkę orjentalistów, mieszkających w Wilnie²⁹⁶.

W otwarciu udział wzięli przedstawiciele kolonii tatarskiej i karaimskiej, w ich imieniu głos zabrał Olgierd Kryczyński, prezes Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów RP oraz Szapszał w imieniu Karaimów. Całości imprezy przewodniczył wspomniany już prezes PTO, a obowiązki sekretarza Nowicki z USB. Zjazd odbył się 16–17 maja 1932 r. w pomieszczeniach USB, w sali Smuglewicza – byłej auli, świeżo odrestaurowanej i w Bibliotece Uniwersyteckiej²⁹⁷. Zgromadził przede wszystkim członków PTO i Komisji Orientalistycznej PAU²⁹⁸. Wileńszczyznę reprezentowali (m. in): Firkowicz (hazzan trocki), Leon Najman-Mirza Kryczyński (tatarski historyk), Nowicki, Szapszał, Tyczkowski, A. Zajączkowski i Zimnicki. W ramach przedsięwzięcia odbyło się kilka posiedzeń. Podczas pierwszego z nich wykład zatytułowany *Znaczenie Wilna dla orientalistyki polskiej* wygłosił Szapszał²⁹⁹. Ubolewał w nim m.in.

nad zaniedbaniem orientalistyki w Wilnie: w Uniwersytecie jest tylko lektorat hebrajski i katedra Pisma Św. Starego Testamentu³⁰⁰. [...] Ponadto w Wyższej Szkole

292 H. Kobeckaitė, *Karaimistyka jako nieodłączny element*, s. 71.

293 *Zjazdy Orientalistów Polskich Warszawa – Wilno*, s. 37.

294 Ibidem.

295 Ibidem, s. 19.

296 Ibidem, s. 19–20.

297 Ibidem, s. 19.

298 Ibidem, s. 5.

299 Ibidem, s. 21.

300 Ibidem, s. 22.

Instytutu Naukowego Badania Europy Wschodniej wprowadzono praktyczne nauczanie języka tureckiego³⁰¹.

Podkreślał też znaczenie Wilna dla hebraistyki: „Hebrajskie druki wileńskie znane są na całym świecie; [...] w Wilnie dotychczas żyją soferim, tj. pisarze, którzy w zgodny z prawem sposób sporządzają rękopisy Biblii i inne.”³⁰² W referacie *Z dziejów orientalistyki polskiej* Stasiak uzupełnił podane wcześniej informacje o niewymienionych przez Szapszała wileńskich prekursorów orientalistyki polskiej – indologów (kilkanaście nazwisk i ich dzieła)³⁰³. Podczas czwartego posiedzenia Nowicki wygłosił referat *O t.zw. wzdłużeniu przedakcentowem w języku hebrajskim*³⁰⁴.

Następny wileński Zjazd – VI Zjazd Orientalistów Polskich – odbył się w dniach 20–22 czerwca 1937 r., a jego uroczystego otwarcia dokonano w Auli Kolumnowej USB. Z Wileńszczyzny udział w nim wzięli m.in. Firkowicz, Nowicki, Szapszał, Tyczkowski, A. Zajączkowski i liczni goście z Koła Turkologów przy Szkole Nauk Politycznych w Wilnie, uczniowie Szapszała. Zjazdowi przewodniczył Kotwicz, sekretarzował Nowicki. Otwarcie Zjazdu nastąpiło w pełnej gali – obecny był wojewoda wileński, prorektor USB, wyższe duchowieństwo muzułmańskie i karaimskie³⁰⁵. Po południu drugie posiedzenie odbyło się w lokalu Koła Turkologów, który studenci z Koła „ozdobili orientalnie”³⁰⁶. Wykłady wygłosili m.in. Firkowicz³⁰⁷ i Szapszał.³⁰⁸ W następnym dniu zjazdu znalazł miejsce – wśród innych – referat z zakresu gramatyki hebrajskiej Nowickiego³⁰⁹ i kolejny – Szapszała³¹⁰. Po części konferencyjnej zwiedzono Muzeum TPN w Wilnie oraz obejrzano zbiory Szapszała w jego apartamentach. Przedmioty te właściciel przeznaczył dla organizowanego Muzeum Karaimskiego³¹¹. Zjazd zakończyły trzeciego dnia wystąpienia i obrady.

5. Zakończenie

Chociaż akademicka orientalistyka w Polsce międzywojennej rozwijała się w swoich wyspecjalizowanych placówkach uniwersyteckich tylko w trzech ośrodkach – w Krakowie, Lwowie i Warszawie, to środowisko orientalistów (w tym i akademickich) nie było aż tak skoncentrowane. Dotyczy to kilku wpływowych społeczności naukowo-dydaktycznych: Żydów (głównie rabinów), „Polskiego Orientu” (głównie Karaimów i Tatarów) oraz przedstawicieli Kościoła (głównie biblistów i palestynologów). O ile działalności naukowej Karaimów i Tatarów poświęcono sporo literatury, w tym i tej dotyczącej Wilna i jego oko-

301 Ibidem, s. 22.

302 Ibidem, s. 21.

303 Ibidem, s. 22–26.

304 Ibidem, s. 35.

305 *Kronika, VI Zjazd orientalistów polskich*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 211.

306 Ibidem, s. 212.

307 S. Firkowicz, *Karaimskie Muzeum historyczno-etnograficzne w Trokach*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 211.

308 S. Szapszał, *Wierszowany opis podróży poselstwa tureckiego do Polski z r. 1755*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 212.

309 P. Nowicki, *Stosunki graficzno-fonetyczne hebrajskich znaków samogłoskowych punktacji tyberiadzkiej*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 212.

310 S. Szapszał, *Korespondencja dyplomatyczna Wysokiej Porty w sprawie pierwszej elekcji w Polsce*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 213.

311 „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 214.

lic, to historia badań orientalistycznych (głównie hebraistyki czy filologii Starożytnego Wschodu) środowisk zarówno kościelnych, jak i żydowskich, jest właściwie całkowicie pomijana. Ponieważ przez cały okres przedwojenny (a i przez pierwsze 10–20 lat po wojnie), sanskrytem zajmowali się też językoznawcy; ich dorobek również rzadko ujmowano w osiągnięciach nauk o Wschodzie. Wilno było specyficznym miastem uniwersyteckim. Ośrodek ten, zamieszkiwany przez duże i aktywne kulturowo i politycznie wspólnoty żydowskie, tatarskie i karaïmskie (łącznie ok. 25–28% mieszkańców)³¹², nie posiadał naukowego centrum badań wschodoznawczych. Miasto dysponowało licznymi instytucjami kulturowo-badawczymi lokalnych mniejszości etnicznych (m.in. Biblioteką Żydowską, Muzeum Karaïmskim, Muzeum Tatarskim itd.) oraz skupiało ich stowarzyszenia o zacięciu naukowym (np. Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów RP czy Stowarzyszenie Przyjaciół Historii i Literatury Karaïmów). Jednak przede wszystkim dysponowało ich szkolnictwem, gdzie nauczano hebrajskiego, arabskiego, tureckiego i karaïmskiego. Edukację na poziomie szkolnym i gimnazjalnym prowadziły głównie placówki prywatne, ale – w pewnym stopniu – także państwowe czy też wspierane finansowo przez państwo (np. chedery zreformowane). Były to szkoły o charakterze etnicznym i religijnym – żydowskie, tatarskie (koraniczne) i karaïmskie. Ponieważ niewielu ich adeptów zajmowało się później pracą naukową czy dydaktyczną na poziomie akademickim, tutaj zostały jedynie zasygnalizowane jako niezbędny element w edukacji niektórych przyszłych polskich orientalistów (m.in. A. i W. Zajączkowskich, Zimnickiego, Dubińskiego itd.). Po dziś dzień stanowią jeszcze słabo zbadany i nieopisany w literaturze aspekt kształcenia badaczy Orientu.

Chociaż na uczelniach nie wykładano orientalistyki, to w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie nauczano tureckiego, a w USB – sanskrytu i hebrajskiego. W Wilnie działali Cichoński, Dubińska, Dubiński, Neiger, Nowicki, Otrębski, Szapszał, Szynkiewicz, Tyczkowski, Wilanowski, Woronowicz, A. Zajączkowski, W. Zajączkowski, Zimnicki, którym tu poświęcono więcej uwagi – orientaliści, naukowcy i kolekcjonerzy, akademicy i zapaleńcy. Z Wileńszczyzny wywodziło się wielu polskich akademickich orientalistów (m.in. A. i W. Zajączkowsky) czynnych w okresie międzywojennym, tu mieszkało wiele autorytetów naukowych z tej dziedziny nauki (Kotwicz, Szapszał), tu wydawano „Myśl Karaïmską”, która po wojnie stała się „Przeglądem Orientalistycznym”. Tu też wydawano „Rocznik Tatarski” i „Życie Tatarskie”, jak i wiele periodyków żydowskich. W Wilnie drukowano także wiele innych publikacji orientalistycznych (np. pierwsze „Roczniki Orientalistyczne”), ale wynikało to jedynie z niższych kosztów druku (w tym robocizny).

W Wilnie odbyły się dwie z przedwojennych konferencji Orientalistów Polskich (w 1932 i 1937 r). Dorobek wilnian i orientalistów w badanym okresie na Wileńszczyźnie obejmował studia nad osmańskim tureckim, dialektologią turecką, badania semitystyczne – w tej grupie głównie hebraistyczne – religioznawcze (konfesi Żydów, Tatarów i Karaïmów), biblistyczne i palestynologiczne (w tym języków Starożytnego Wschodu), karaïmozna-wcze (łącznie z dialektologią karaïmskiego), sanskrytu i jego kultury (głównie literatury), etnograficzne „Polskiego Orientu” (folklor i kultury tutejszych narodów orientalnych) i literaturoznawcze (dorobek Tatarów i Karaïmów, w tym w językach oryginalnych). Zatem, podsumowując, zakres orientalistycznych badań i dydaktyki w Wilnie obejmował w bada-

312 *Przedwojenne Wilno w liczbach. Mało znane fakty i zaskakujące statystyki*, za: <https://wielkahistoria.pl/przedwojenne-wilno-w-liczbach-malo-znane-fakty-i-zaskakujace-statystyki/> [dostęp 9.04.2023].

nym okresie nauczanie języków orientalnych (na różnych poziomach – szkolnym, gimnazjalnym i akademickim): hebrajskiego, karaimskiego, arabskiego, tureckiego i sanskrytu oraz wiedzy kulturologicznej o kulturach Orientu.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych [AAN], Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w Warszawie, sygn. 2/317/0/26.2/3891, 1955 r.

Źródła drukowane

III Spis wykładów i skład uniwersytetu w roku akademickim 1920/21 [USB], Wilno 1920.

Almanach Szkolnictwa Żydowskiego w Polsce. Trzeci Zeszyt Okazowy, Warszawa 1937.

Dz.U. Nr 92, poz. 791, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 października 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 listopada 1929 r. o zakładach naukowych i egzaminach szkolnych, wystarczających do osiągnięcia stanowiska urzędniczego w państwowej służbie cywilnej.

Firkowicz Sz., *Karaimskie Muzeum historyczno-etnograficzne w Trokach*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 211.

J. E. H. Seraja Bej Szapszał Hacham Karaimski *Rzeczypospolitej Polskiej*, „Myśl Karaimska” 1928, t. 1, z. 4–5, s. 5–7.

Kowalski T., *Sprawozdania*, „Rocznik Orientalistyczny” 1930, t. 7, s. 312.

Kronika, VI Zjazd orientalistów polskich, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 211–215.

Księga adresowa m. Wilna, 1936. *Wileński kalendarz informacyjny*, Wilno 1936.

Lewicki M., Benda L., Regamey K., Tyczkowski F., *Katalog czasopism i wydawnictw ciągłych orjentalistycznych znajdujących się w Polsce*, Lwów 1933.

Nowicki P., *Stosunki graficzno-fonetyczne hebrajskich znaków samogłoskowych punktacji tyberiadzkiej*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 60–71.

Otrębski J., *Le traitement des groupes du type ss en sanscrit*, „Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1932, t. 4, z. 2, s. 39–41.

Rocznik Instytutu Naukowo-badawczego Europy Wschodniej, t. 1, Wilno 1933.

„Rocznik Orientalistyczny” 1929–1930, t. 7, s. 328–330.

Rok 1, Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/20 [USB], Wilno 1919.

Rygiel S., *Polskie czasopiśmiennictwo wileńskie w r. 1928*, Wilno 1928.

Skład uniwersytetu w roku akademickim 1923/24 [USB], Wilno 1923.

Skład uniwersytetu w roku akademickim 1924/25, 1925/26 i 1926/27 [USB], Wilno 1927.

Skład uniwersytetu w roku akademickim 1927/28 i 1928/29 [USB], Wilno 1928.

Skład uniwersytetu w roku akademickim 1934/35 [USB], Wilno 1934.

Skład uniwersytetu w roku akademickim 1937/38 [USB], Wilno 1937.

Spis wykładów na III trymestr i skład uniwersytetu w roku akademickim 1922/23 [USB], Wilno 1922.

Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1923/24 [USB], Wilno 1923.

Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1924/25 [USB], Wilno 1924.

- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1925/26* [USB], Wilno 1925.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1926/27* [USB], Wilno 1926.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1927/28* [USB], Wilno 1927.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1928/29* [USB], Wilno 1928.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1929/30* [USB], Wilno 1929.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1930/31* [USB], Wilno 1930.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1931/32* [USB], Wilno 1931.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1932/33* [USB], Wilno 1932.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1933/34* [USB], Wilno 1933.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1934/35* [USB], Wilno 1934.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1935/36* [USB], Wilno 1935.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1936/37* [USB], Wilno 1936.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1937/38* [USB], Wilno 1937.
- Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1938/39* [USB], Wilno 1938.
- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1928*, Wilno 1929.
- Szapszał S., *Karaimi w służbie u chanów krymskich*, „Myśl Karaimska” 1929, t. 2, z. 2, s. 5–22.
- Szapszał S., *Korespondencja dyplomatyczna Wysokiej Porty w sprawie pierwszej elekcji w Polsce*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 213.
- Šapšal S., *Próby literatury ludowej Turków z Azerbajdżanu perskiego. Proben der Volksliteratur der Türken aus dem persischen Azerbajdschan*, Kraków 1935.
- Szapszał S., *Wierszowany opis podróży poselstwa tureckiego do Polski z r. 1755*, „Rocznik Orientalistyczny” 1937, t. 13, s. 212.
- Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, dane na rok 1933/34*, Wilno 1934.
- Schinkewitsch J., *Rabghûzîs Syntax*, Berlin 1926.
- Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych*, Warszawa, Lwów 1926.
- Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1935/36* [Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie], Wilno 1935.
- Szynkiewicz J., *Literatura religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie*, „Rocznik Tatarski” 1935, nr 2, s. 138–145.
- Szynkiewicz J., *O kitabie*, „Rocznik Tatarski” 1932, nr 1, s. 188–194.
- Szynkiewicz J., *Tłumaczenia słów i nazw orientalistycznych*, [w:] S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Wilno 1929, s. 457–473.
- Woronowicz A., *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*, „Rocznik Tatarski” 1935, t. 2, s. 376–394.
- Woronowicz A., *Szczątki językowe Tatarów litewskich*, „Rocznik Tatarski” 1935, t. 2, s. 351–367.
- Woronowicz A., *Język polski w transkrypcji arabskiej*, „Życie Tatarskie” 1937, nr 1, s. 13–14.
- Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*, Wilno 1932.
- Z kraju*, „Życie Tatarskie” 1937, nr 1, s. 21.
- Zajączkowski W., *Dorobek polskich uczonych w zakresie badań wschodu muzułmańskiego w I poł. XX wieku*, „Życie Nauki” 1949, nr 40–42, s. 446–452.

- Zajączkowski A., *Karaimi na Wołyniu*, Równe 1933.
- Zajączkowski A., *Karaims in Poland: History, Language, Folklore, Science*, Paris 1961.
- Zajączkowski A., *Krótki wykład gramatyki języka zachodnio-karaimskiego*, Łuck 1931.
- Zimnicki W., *Jartyk Maksud ben Selamet Girej chana z r. 1767*, „Rocznik Orientalistyczny” 1931–1932, t. 8, s. 168–174.
- Zjazdy Orientalistów Polskich Warszawa – Wilno (1931–32)*, Wilno 1934.
- Zjazdy Orientalistów Polskich, III – Kraków IV – Lwów (1933–1934)*, Wilno 1934.

Literatura przedmiotu

- Bajerski A., *Szkolnictwo wyższe międzywojennej Polski. Ujęcie geograficzne*, Poznań 2016.
- Bar J.R., *Prof. Bolesław Wilanowski (30 I 1885–4 X 1952)*, „Prawo Kanoniczne” 1979, t. 22, nr 1–2, s. 259–263.
- Ciereszko H., *Działalność naukowa i dydaktyczna księdza Michała Sopočki*, „Studia Teologiczne” 2008, nr 26, s. 7–56.
- Cukras-Stelągowska J., *Cheder i mełamed we wspomnieniach młodzieży żydowskiej okresu międzywojennego*, „Paedagogia Christiana” 2017, nr 2 (40), s. 187–209, DOI 10.12775/pch.2017.032.
- Ali Woronowicz i Mustafa Aleksandrowicz w Egipcie. Materiały źródłowe i publicystyka z lat 1934–1938*, red. G. Czerwiński, Białystok 2019.
- Dziekan M.M., *A Contribution to the Intellectual History of Polish-Lithuanian Tatars – Ali Ismail Woronowicz (1902–1941) and His Work*, „Asian and African Studies” 2022, t. 31, z. 1, s. 141–156, DOI 10.31577/aassav.2022.31.1.07.
- Dziekan M.M., *Polnische Orientalisten tatarischer Herkunft in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, „Rocznik Orientalistyczny” 2013, t. 66, z. 2, s. 5–13.
- Fiedorow G., *Zagadka Szapszała*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 10–13, DOI 10.33229/az.573.
- Filipow K., *Seraja Szapszał (1873–1961) Komandor Orderu Odrodzenia Polski*, „Ukrains'kij Numizmatičnij Šoričnik” 2018, nr 2, s. 150–158, DOI 10.31470/2616-6275-2018-2-150-158.
- Gawrońska-Garstka M., *Jan Szczepan Otrębski Życie i dzieło (1889–1971)*, Poznań 2014.
- Hoffmann H., *Problematyka religioznawcza w badaniach polskich orientalistów w latach 1873–1939*, „Państwo i Społeczeństwo” 2003, t. 3, nr 2, s. 135–158.
- Hołodok S., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Białymstoku (1945–1951)*, „Studia Teologiczne” 1992, nr 10, s. 117–136.
- Ilgiewicz H., *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Almanach Historyczny” 2019, t. 21, s. 185–233.
- Januszewska-Jurkiewicz J., *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2011.
- Jakubauskas A., *Tatarzy polsko-litewscy w historii i kulturze: Szynekiewicz Jakub*, [w:] Dumin S., Jakubauskas A., Sitdykow G., *Tatarskie biografie. Tatarzy polsko-litewscy w historii i kulturze*, tł. i oprac. M. Czachorowski, Białystok 2012, s. 160–161.
- Kaczmarkowski M., *Profesor Jan Szczepan Otrębski (1889–1971). Szkic biograficzny*. „Roczniki Humanistyczne” 1972, t. 20, z. 4, s. 117–123.

- Kizilov M., *Ḥakham (Ḥakhan) Seraja Szapszał (1873–1961) and His Role in Shaping of the Turkic Identity of the Polish-Lithuanian Karaite Community*, [w:] M. Kizilov, *The Sons of Scripture*, Warsaw, Berlin 2015, s. 216–292, DOI 10.1515/9783110425260-007.
- Kobeckaitė H., *Karaimistyka jako nieodłączny element turkologii w Wilnie*, „Almanach Karaimski” 2014, nr 3, s. 65–78, DOI 10.33229/ak.2014.3.07.
- Kowalińska A., *Żydowskie szkolnictwo średnie w Częstochowie w latach 1918–1939*, „Pedagogika” 2014, nr 23, s. 453–465, DOI 10.16926/p.2014.23.34.
- Kowalski T., *Język karaimski*, „Myśl Karaimska” 1926, z. 3, s. 6–7.
- Kowalski T., *Orientalistyka i życie*, Warszawa 1939.
- Kraheil T., *Książd profesor Paweł Nowicki*, „W Służbie Miłosierdzia” 2009, nr 11, s. 14.
- Kraheil T., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. 1919 Wilno – Białystok 1948*, [w:] *Między Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie a Seminarium Duchownym w Białymstoku*, red. A. Proniewski, Białystok 2019, s. 11–22, DOI 10.15290/mwtusbwsdb.2019.02.
- Miśkiewicz A., *Mniejszość tatarska w Polsce w latach 1918-1939*, „Przegląd Historyczny” 1986, nr 77, z. 2, s. 241–267.
- Miśkiewicz A., *O prawdziwy wizerunek Tatarów w Polsce*, „NURT SVD” 2017, nr 2, s. 601–608.
- Niekricz A., *Mądrość i dobro świata*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 14–15, DOI 10.33229/az.574.
- Ochendusko T., Świętoń M., *Maturzyści małopolskich szkół średnich z 1920 roku. Przyczynek do dziejów szkolnictwa średniego w Polsce w dwudziestolecie międzywojennym*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2021, t. 9, s. 58–74, DOI 10.15584/kpe.2021.9.3.
- Olkowski R., *Walka o tzw. rewindykację wileńskich dóbr kultury po II wojnie światowej*, „Muzealnictwo” 2017, nr 58, s. 195–207.
- Opacki Z., *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, Gdańsk 2021.
- Paraskiewicz K., *Z historii orientalistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, [w:] *Języki i cywilizacje. Orientalistyka w Krakowie*, red. J. Świt, Kraków, Bielsko-Biała 2019, s. 15–34.
- Pawelec M., *Listy do Wilna. Seraja Szapszał jako korespondent Ananiasza Zajączkowskiego*, „Almanach Karaimski” 2013, nr 2, s. 19–36.
- Pawelec M., *Niezapomniane spotkania*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 9–10, DOI 10.33229/az.572.
- Pawelec M., *Polskie publikacje dotyczące biografii Seraji Szapszała*, „Awazymyz” 2012, nr 1 (34), s. 18–21, DOI 10.33229/az.576.
- Pełczyński G., *Karaimi na Litwie. Kto wytwarza kybyny (kibiny)*, „Znad Wilii” 2012, nr 3 (51), s. 78–89.
- Popiński K., *System szkolnictwa wyższego w II Rzeczypospolitej i jego wpływ na funkcjonowanie uczelni polskich po 1945 roku*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2018, nr 1 (9), s. 25–53, DOI 10.15611/sie.2018.1.02.
- Proniewski A., *Rola i znaczenie Wydziału Teologicznego USB w powstaniu Seminarium w Białymstoku*, [w:] *Między Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie a Seminarium Duchownym w Białymstoku*, red. A. Proniewski, Białystok 2019, s. 23–37, DOI 10.15290/mwtusbwsdb.2019.03.
- Resler T., *Seraja Szapszał – hachan karaimski w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle dokumentów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, „Czasopismo prawno-historyczne” 2018, t. 70, z. 2, s. 383–400, DOI 10.14746/cph.2018.2.15.

- Rusiniak-Karwat M., *Od chederu po Wyższą Szkołę Rabiniczną. Żydowska edukacja religijna w Polsce (1945–1950)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2019, t. 61, s. 81–102.
- Siemieniec-Gołaś E., *Krakowska turkologia – historia, teraźniejszość i perspektywy*, Kraków 2011.
- Sierżęga P., *Z dziejów czasopiśmiennictwa okresu międzywojennego*. „Ateneum Wileńskie” 1923–1939, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, t. 23, z. 3 (59), s. 57–76, DOI 10.24425/rhpp.2020.134431.
- Smułkowa E., *Uniwersytet Wileński i jego pracownicy w korespondencji polskich językoznawców Kazimierza Nitscha i Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej*, [w:] *Pod znakiem Orła i Pogoni: Polsko-litewskie związki naukowe i kulturowe w dziejach Uniwersytetu Wileńskiego*, red. I. Fedorowicz, M. Dawlewicz, K. Geben, Vilnius 2021, s. 406–432.
- Srebrakowski A., *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939*, [w:] *Wrocław na litewskie milenium*, red. A. Srebrakowski, G. Strauchold, Wrocław 2010, s. 81–107.
- Stachowski K., *Władysława Kotwicza niepublikowany rzut oka na losy orjentalistyki w Polsce (1938)*, „LingVaria VII” 2012, nr 2 (14), s. 207–237.
- Sulimowicz A., *Działalność społeczna i edukacyjna Koła Pań Karaimskich w Haliczu*, „Almanach Karaimski” 2015, nr 4, s. 79–100, DOI 10.33229/ak.2015.04.06.
- Sulimowicz A., *Polscy turkolodzy Karaimi. Od przedmiotu do podmiotu badań naukowych*, [w:] *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 118–142.
- Tyczkowski F., *Wspomnienia z pierwszej i drugiej wojny światowej w Polsce*, [New York 1972].
- Tyszkiewicz J., *Imam Ali Ismail Woronowicz w Warszawie i Klecku: 1937–1941*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1995, t. 3, s. 7–15.
- Tyszkiewicz J., *Turkolodzy polscy w czasie II wojny światowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2018, t. 63, nr 4, s. 71–92, DOI 10.4467/0023589xkhnt.18.027.9518.
- Urzeczeni Orientem. Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego 1925–1948*, red. T. Majda, Warszawa 2013.
- Woźniak J., *Polska syrologia*, „Vox Patrum” 1999, t. 36–37, nr 19, s. 209–233, DOI 10.31743/vp.7828.
- Wrona G., *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*, Kraków 2005.
- Wywiad Ambasador RL w Turcji (1997–2004) doc. dr Haliny Kobeckaitė dla Rocznika Stowarzyszenia Naukowców Polaków na Litwie z p. Marią Emilią Zajączkowską-Łopatto*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2019, t. 19, s. 413–422.
- Zajączkowska-Łopatto M.E., *Listy Włodzimierza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego (1936–1944)*, „Almanach Karaimski” 2018, nr 7, s. 181–211, DOI 10.33229/ak.2018.7.09.
- Zajączkowski A., *Z dziejów orientalizmu polskiego*, [w:] *Szkice z dziejów orientalistyki*, t. 1, red. S. Strelcyn, Warszawa 1957, s. 95–156.
- Zieliński K., *Jaka szkoła? O oświacie i wychowaniu dzieci i młodzieży żydowskiej w Polsce międzywojennej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2019, t. 61, s. 189–203.

Strony internetowe

50. *Rocznica śmierci Muftiego Jakuba Szynkiewicza*, oprac. A. Miśkiewicz, mzp.pl/50-rocznica-smierci-muftiego-jakuba-szynkiewicza/ [dostęp 16.01.2023].

- Deutscher Verein zur Erforschung Palästinas*, www.palaestina-verein.de/wp/wordpress/?page_id=1030&lang=en [dostęp 02.04.2023].
- Gimnazjum męskie Towarzystwa Żydowskich Szkół Wyższych w Częstochowie*, sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/c/425-czestochowa/102-oswiata-i-kultura/194148-gimnazjum-meskie-towarzystwa-zydowskich-szkol-wyzzszych-w-czestochowie [dostęp 19.03.2023].
- Historia społeczności*, sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/1044-wilno/99-historia-spoeczności/138238-historia-spoeczności [dostęp 12.03.2023].
- Jesziwa Chachmej – dawna elitarna szkoła rabinacka w Lublinie*, dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/jesziwa-chachmej-dawna-elitarna-szkola-rabinacka-w-lublinie [dostęp 21.03.2023].
- Kakareko A., *Wincuki, Szmule, Antony, Hassany... i insze wilniuki: wileńska mozaika narodowościowa w okresie międzywojennym*, archiwum2000.tripod.com/486/kakare.html [dostęp 16.01.2023].
- Kraheil T., *Uniknął katyńskiego losu – Ks. Franciszek Tyczkowski*, archibial.pl/czas/arch35/art/kraheil.htm [dostęp 20.03.2023].
- Lauresz L., *Żydzi w Lidzie*, pawet.net/library/history/bel_history/_books/lida/17/%C5%BCydz_i_w_lidzie.html [dostęp 21.03.2023].
- Lewicki J., *Ze zbiorów ks. Tyczkowskiego*, „Tygodnik Wileńszczyzny”, www.tygodnik.lt/201547/wiesci8.html [dostęp 20.03.2023].
- Lewicki J., *Wystawa w Muzeum Dziedzictwa Kościelnego. Ze zbiorów ks. Tyczkowskiego*, „Tygodnik Wileńszczyzny”, tygodnik.lt/201551/wiesci8.html [dostęp 31.03.2023].
- Niemojewska A., *Wilno: Miasto wielu języków i kultur*, „Rzeczpospolita” 18.11.2017, www.rp.pl/autor/9871-agnieszka-niemojewska [dostęp 20.03.2023].
- Pukszto A., *Każdy kamień jest modlitwą, hymnem każda ściana...*, „Kurier Wileński” 28.02.2021, kurierwilenski.lt/2021/02/28/kazdy-kamien-jest-modlitwa-hymnem-kazda-sciana/ [dostęp 21.03.2023].
- Sopoćko M., *Zgromadzenie Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia*, www.faustyna.pl/zmbm/ks-michal-sopocko/ [dostęp: 19.03.2023].
- Szymaniak K., *Nad przepaścią, o wileńskich uczennicach, szkołach, nauczycielach z Fanią Brancowską rozmawia Karolina Szymaniak*, w: „FAN-BU-LI DZIEWCZYNY” Dodatek do „Cwiszn. Pomiędzy. Żydowski kwartalnik o literaturze i sztuce”, s. 72, www.cwiszn.pl/files/files/fanbuli_70-72_fragmenty.pdf [dostęp 21.03.2023].
- Węclawski K., *Inauguracja jubileuszowego 75. roku akademickiego w AWSD w Białymstoku*, 3.10.2020 r., archibial.pl/wiadomosci/2077-inauguracja-jubileuszowego-75-roku-akademickiego-w-awsd-w-bialymstoku/ [dostęp 21.02.2023].
- Przedwojenne Wilno w liczbach. Mało znane fakty i zaskakujące statystyki*, wielkahistoria.pl/przedwojenne-wilno-w-liczbach-malo-znane-fakty-i-zaskakujace-statystyki/ [dostęp 9.04.2023].
- Zioło M., *Litery na piasku S – jak sieć*, wiesz.pl/2014/01/01/16014-litery-na-piaskus-jak-siec/ [dostęp 22.02.2023].
- Żebrowski R., *Hebrajskie Studium Dramatyczne w Wilnie*, delet.jhi.pl/pl/psj/article/18578/%5B%5Blink.link%5D%5D [dostęp 22.02.2023].

dr **Zbigniew Landowski** – adiunkt w Zakładzie Metodologii Historii, Historii Historiografii i Archiwistyki Uniwersytetu Gdańskiego; ostatnio koncentruje się na badaniach z zakresu historii orientalistyki, głównie polskiej.

e-mail: zbigniew.landowski@ug.edu.pl

Data zgłoszenia artykułu: 23 kwietnia 2023

Data przyjęcia do druku: 27 września 2023